

TARTU ÜLIKOOL
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Uusima aja osakond

Kelly Viks
Välis- ja sisevaenlase kuvand ajakirja Pikker karikatuurides aastatel
1957-1989
Bakalaureusetöö

Juhendaja: Karin Veski, *PhD*

Tartu 2017

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
1 UURIMUSE TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	7
1.1 Ideoloogia ja propaganda	7
1.2 Massimeedia ja mõjutamine	11
1.3 Nõukogude vaenlase kuvandi formeerumine ja karikatuur	13
1.3.1 Kuvand ja stereotüüp	16
1.3.2 Vaenlase dehumaniseerimise protsess	18
1.4 Külma sõda. Ideoloogiate võitlus	20
2 VÄLISVAENLASE KUVAND AJAKIRJAS PIKKER	23
2.1 Välisvaenlase kuvandi üldised jooned ajakirjas Pikker	23
2.2 Välisvaenlane aastatel 1957-1959	25
2.3 Välisvaenlane aastatel 1960-1969	27
2.3 Välisvaenlane aastatel 1970-1979	29
2.4 Välisvaenlane aastatel 1980-1989	32
3 SISEVAENLASE KUVAND AJAKIRJAS PIKKER	34
3.1 Sisevaenlase kuvandi üldised jooned ajakirjas Pikker	34
3.2 Sisevaenlane aastatel 1957-1959	36
3.3 Sisevaenlane aastatel 1960-1969	38
3.4 Sisevaenlane aastatel 1970-1979	40
3.5 Sisevaenlane aastatel 1980-1989	41
KOKKUVÕTE	44
KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS	47
SUMMARY	52
LISAD	55

SISSEJUHATUS

Külm sõda oli peale Teist maailmasõda alguse saanud rivaliteet Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide ning mõlema osapoole liitlaste vahel. Kõige enam olid liitlaste ning satelliitriikide näol kaasatud Euroopa riigid, kuid ka mitmed riigid Ladina-Ameerikas, Aafrikas ja Aasias.¹

Külm sõda tõi kaasa massiühiskondade vahelise võitluse, mis kujutas endast poliitiliste ideoloogiate vahelist vaenutsemist, kus propaganda mängis peamise relva rolli.² Propagandasõda oli muutunud nii poliitiliste, majanduslike, kui kultuuriliste vastasseisude üheks lahutamatuks osaks. Külmas sõjas suurimaks hirmuks olid küll tuumarelvad, kuid peamine sõjategevus jäi siiski sõnasõja tasandile, kus relvadeks olid sõnad propaganda näol ning sõduriteks propagandistid. Ajakirjanduse, mis Nõukogude ühiskonnas oli üheks propagandarelvaks, ülesandeks sai neid konflikte kajastada ning teatud juhtudel olla ka nende tekitajaks.³

Käesoleva uurimistöö eesmärgiks on analüüsida ajakirjas Pikker 1957.-1989. aastal ilmunud karikatuuride kaudu sise- ja välisvaenlaste kuvandit, nende sagedust (vt Lisa 1) ning muutumist vastavalt sise- ja välispoliitilistele oludele ning rahvusvahelistele suhetele.

Töö on jaotatud kolmeks peatükiks. Esimene peatükk keskendub uurimustöös aluseks võetud terminoloogiale ja teoreetilistele lähtekohtadele. Uuritud on mõisteid ideoloogia ja propaganda, kuvand, stereotüüp ning karikatuur. Teine ning kolmas peatükk keskenduvad välisvaenlase ja sisevaenlase kuvandile aastatel 1957-1989. Need peatükid on periodiseeritud alapeatükkideks vastavalt neljale aastakümnele. Vaatluse all on, kui palju kujutati ühte või teist vaenlast igal

---

¹ Dennis, E. E; Gerbner, G; Zassoursky, Y. N. Beyond the Cold War. Newsbury Park: Sage Publications, 1991. Lk 1.

² Taylor, P. M. Mõtterelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tallinn: Eesti Ajalehed, 2011. Lk 243.

³ Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. // Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Tannberg, T. (toim.). Tartu: Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 2015. Lk 163-164.

aastal, kes olid nendeks vaenlasteks, mil määral ning miks vaenlased vahetusid ning milline oli vaenlastest loodud kuvand ajakirjas Pikker.

Nii vaenlase kuvandit kui ka karikatuure ajakirjas Pikker pole siiani veel kuigi põhjalikult uuritud. 1960ndatel ja 1970ndatel kirjutati mõned ülikooli lõputööd, kus uuriti ning võrreldi ajakirja Pikker sisu ning seal ilmunud karikatuure erinevatel aastatel. Sisuanalüütilise võrdluse ajakirjast Pikker viis 1979. aastal läbi Inga Maimik,⁴ karikatuuride võrdlevat analüüsi kahe aasta võrdluses on samuti 1979. aastal teinud Silja Lättemaa⁵ ning 1986. aastal kaitses Mart Juur oma lõputöö ajakirjast Pikker⁶. Vaenlase kuvandiga üldiselt on see-eest Eestis tegeletud märgatavalt rohkem. Eesti kuvandist nõukogude karikatuuris on kirjutanud David Vseviiov koos Irina Belobrotseva ja Aleksander Danilevskijga.⁷ Nii vaenlase kui kangelase kuvandi loomist ning kajastamist Nõukogude Liidus on uurinud Karin Veski ja Anu Raudsepp,⁸ aga ka Teele Tulviste, kes uuris oma 2011. aastal kaitstud magistritöös Ameerika Ühendriikide kuvandit nõukogude perioodil eestikeelsetes ajalooõpikutes.⁹ Nõukogude kommunikatsioonimudelitest ning meediast ja selle rollist Nõukogude ühiskonnas on kirjutanud Tiiu Kreegipuu,¹⁰ aga ka Marju Lauristin,¹¹ Maarja Lõhmus,¹² Marek Miil¹³ jt.

---

⁴ Maimik, I. Ajakirja „Pikker“ aastakäikude 1965-1975 sisuanalüütiline võrdlus. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

⁵ Lättemäe, Silja. Satiiri- ja huumoriajakirja „Pikker“ 1966. ja 1976. aastakäiku karikatuuride võrdlev analüüs. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

⁶ Juur, M. Ajakiri „Pikker“ aastatel 1976-1984. Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistika kateeder, 1986.

⁷ Vseviiov, D; Belobrotseva, I; Danilevskij, A. Vaenlase kuju: Eesti kuvand nõukogude karikatuuris 1920.-1940. aastatel. Tallinn: Valgus, 2013.

⁸ Hiimaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSV Liidu eesti keelses õppekirjanduses. Tuna 2/2013. Lk 84-95; Veski, K; Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvand eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953. // Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Tannberg, T. (toim.). Eesti ajalooarhiivi Toimetised, 2015.

⁹ Tulviste, T. Ameerika Ühendriikide kuvand nõukogude perioodi eestikeelsetes ajalooõpikutes. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2011.

¹⁰ Kreegipuu, T. Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis. // Eesti Akadeemiline Ajakirjandus Seltsi aastaraamat 2010/2011. Ude, I; Vihalemm, P. (toim.). Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjandus Selts: Pakett, 2012. Lk 127-131; Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. 2015; Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Ajalooline Ajakiri, 2009, 1/2 (127/128). Lk 155-178.

¹¹ Lauristin, M; Vihalemm, P. Kultuuriajakirjad sotsioloogi pilguga. // Keel ja Kirjandus, 2008. Lk 3-15.

¹² Lõhmus, M. Mediamyths: the Struggle for Influence over Society through Journalism. // Media & Folklore. Kõiva, M. (toim.). Tartu: EKM Teaduskirjastus, 2009. Lk 185-194.

¹³ Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. Doktoritöö. Tartu Ülikool,

Oluliseks alustekstiks massimeedia ja -kommunikatsiooni mõistmisel oli Denis McQuaili uurimus.¹⁴ Propaganda mõiste defineerimisel on aluseks võtetud Harold Lasswelli,¹⁵ Jacques Elluli,¹⁶ Philip Taylori,¹⁷ Teun van Dijki¹⁸ jt tuntud uurijate teosed. Vaenlase kuvandi loomise, olemuse ning muutumise analüüsil on autor kasutanud sotsiaalpsühholoogi Ofer Zuri teoreetilisi lähtekohti.¹⁹ Külma sõja kui ideedesõja selgitamiseks on autor kasutanud Archie Browni, John Lewis Gaddise jt teoseid.

Allikmaterjaliks on ajakirja Pikker 1957.-1989. aastate kõik numbrid. Ajakirja hakati välja andma 1957. aasta juunis ilmudes kuni 1959. aasta lõpuni ühe korra kuus, aastatel 1960-1989 aga kaks korda kuus. Kokku ilmus uuritaval perioodil 751 ajakirjanumbrit, mille põhjal autor oma uurimistöõ läbi viis.

Satiiri- ja huumoriajakiri Pikker asutati 1957. aastal, kuid samanimeline väljaanne ilmus juba 1943. aastal Rahva Hääle kaasandena ning regulaarselt ilmus see 1945. ja 1946. aastal. Pikker oli üks vähestest Eesti NSV ajakirjadest, mis pidi läbima kolm tsensuuri: tsensuuriosakond ajakirjandusmajas, Eesti tsensuuriülem ja Moskva, kus tsensurid tutvusid juba trükitud väljaannetega. Ajakirja kõrgaegadel ulatus selle tiraaž mitmekümne tuhande numbrini.²⁰ Pikri eesmärgiks Moskva eestkostel oli olla õiglane kohtumõistja²¹ kajastades kõige aktuaalsemaid teemasid nii sise- kui välispoliitilisel tasandil, kuid seda kõike läbi huumoriprisma. Tuntumad kunstnikud, kes Pikri toimetuses kaasa tegid olid näiteks Hugo Hiibus, Jaan Jensen, Stanislav Malahhov, Olav Maran ja Romulus Tiitus. Lisaks eesti karikaturistide töödele avaldati ajakirjas ka tihti karikatuuure teiste Nõukogude Liidu mõjusfääri jäänud riikide huumori- ja

---

sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonna teaduste instituut. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014.

¹⁴ McQuail, D. *McQuail's Mass Communication Theory*. 4th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2000.

¹⁵ Lasswell, H. D. *Propaganda. // Propaganda. Main Trends of the Modern World*. Jakcall, R. (toim.). Basingstoke, New York: MacMillan, 1995; Lasswell, H. D. *The Strategy of Soviet Propaganda*. *Proceedings of the Academy of Political Science*, 24/2. *The Defense of Free World*, 1951. Lk 66-78.

¹⁶ Ellul, J. *Propaganda: the formation of men's attitudes*. New York: Vintage, 1973.

¹⁷ Taylor, P. M. *Mõtteeluv*. 2011.

¹⁸ Van Dijk, T. A. *Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.

¹⁹ Zur, O. *The Love of Hating: The Psychology of Enmity*. *History of European Ideas*, 1991, 13(4). Lk 345-369.

²⁰ Viivik, A. *Pikri pealik kõndis noateral*. 19.02.2000. <http://www.ohtuleht.ee/71134/pikri-pealik-kondis-noateral>.

²¹ Tamme, J. *Onu Sam ja tema kurjad NATO koerad ehk pildikesi Pikrist*. 09.07.2016.

<http://maailm.postimees.ee/3759349/onu-sam-ja-tema-kurjad-nato-koerad-ehk-pildikesi-pikrist>.

satiirajakirjadest, kuid ka eesti tuntuima karikaturisti Gori loomingut varasemast ajast. Käesoleva töö autor on aga oma uurimuses kasutanud konkreetselt 1957.-1989. aastal Pikri toimetuses töötanud karikaturistide poolt sel perioodil loodud ning ajakirjas ilmunud karikatuure.

1 UURIMUSE TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1 Ideoloogia ja propaganda

Hollandi keeleteadlane Teun van Dijk iseloomustab ideoloogiat, kui kontrollmehhanismi grupi üle, mis jääb tema võimu piiridesse. See määrab; mis on hea ja mis on halb, mis on tõene ning mis väär.²² Linnar Priimägi on ideoloogiat põhjendanud, kui suletud paradigmat, “kus iga positiivselt formuleeritud idee automaatselt välistab iga sellele ideele vastupidamise ning iga sellest ideest erineva idee.”²³ Nii määrab ideoloogia selle, mis on ühiskonnas aktsepteeritav ja moraalne ning mis mitte. Siia alla kuuluvad näiteks tolerantsust või selle puudumist hõlmavad küsimused, nagu rassism ja antisemitism, aga ka üldist vaenu või heakskiitu pälvivad teemad. Ideoloogia eesmärk kommunistliku partei silmis oli selle ülemvõimu tagamine ja nõukogude korra ülistamine, liites Nõukogude Liidu ühtseks, ning vabanemine igasugustest teisitimõtlemistest ning kommunistlike ideede väärtõlgendamistest.²⁴ Ideoloogiat ei saa aga samastada tõega, mistõttu ka Nõukogude Liidus kehtestab ideoloogia ennast propaganda abil.²⁵

Enne 20. sajandi algust ei olnud termin “propaganda” laialdases kasutuses. Mõiste võeti kasutusele kirjeldamiseks veenmistaktikat Esimese maailmasõja ajal ning selle võtsid oma sõnavarasse pisut hiljem totalitaarsed režiimid. Algselt defineeriti propagandat, kui erapoolikute ideede ja arvamuste levitamist, mis tihti toimus läbi valede ja petmise. Sellegi poolest ei saa propagandat lugeda puhtalt “kurjuse” ja totalitaarsete režiimide omandiks ning käepikenduseks

---

²² Van Dijk, T. A. Ideoloogia, 2005. Lk 140-141.

²³ Priimägi, L. Propaganda sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011. Lk 93.

²⁴ Kreegipuu, T. Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlust Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1956-1960. // Tuna 2/2007. Lk 47.

²⁵ Hiimaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastatel NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. Tuna 2/2013. Lk 87.

võimu kindlustamisel. Anthony Pratkanis ja Elliot Aronson leiavad, et propaganda on kommunikatsiooni vaatenurk, mille ülimalt eesmärgiks on sõnumi saaja panna sõnumit vastu võtma positsioonilt nagu sõnumis kajastuv arvamus oleks tema enda oma.²⁶

Nõukogude Liidus oli propagandal väga oluline roll käitumisnormide ning kommunistlike vaadete levitamisel. 1917. aastal muudeti propaganda ametlikult Nõukogude Venemaa igapäevaelu lahutamatuks osaks, mida hakkas juhtima ning kontrollima ÜK(b)P Keskkomitee juurde 1920. aastal rajatud propaganda ja agitatsiooni osakond.²⁷ Ideoloogilise võitlusvahendina oli propaganda ohverdanud tõe kajastamise propagandisti eesmärkide elluviimise nimel. Ka nõukogude enda propagandateoreetikud kinnitasid, et võidu ideoloogilises sõjas tagab efektiivne propaganda.²⁸

Jacques Ellul on sõnastanud aga propagandat, kui arvamuste väljendusviisi või tegevust, mis viiakse teadlikult läbi indiviidide või grupi poolt ning mille eesmärgiks on mõjutada teisi indiviide või grupe omaks võtma arvamusi või aktsepteerima teatud toiminguid läbi psühholoogilise manipulatsiooni.²⁹ Propagandat võib ka kirjeldada kui eesmärgikindlat mõjutamist otsest vägivalda kasutamata.³⁰ Philip Taylor annab propagandale aga konkreetse definitsiooni, kirjeldades seda kui ideede kommunikatsiooni, mille sihiks on inimeste mõtlemise ja käitumise muutmine teatud taotluslikul viisil, mis on kasulik propaganda teostajatele.³¹ Ameerika politoloog ja kommunikatsiooniteoreetik Harold Lasswell näeb propagandat aga selle kõige laiemas tähenduses, kui tehnikat mõjutamiseks inimeste tegevust läbi manipulatsiooni. Selline manipulatsioon võib toimuda suulises, kirjalikus, pildilises või muusikalises formaadis.³² Lasswell on kirjeldanud propagandat veel kui totalitaarse poliitika vahendit, mille edukas

---

²⁶ Pratkanis, A; Aronson, E. Age of propaganda: the everyday use and abuse of persuasion. New York: Freeman, 1992. Lk 9.

²⁷ Hiiemaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastatel NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. Tuna 2/2013. Lk 87.

²⁸ Miil, M. Kommunistliku partei propagandastrateegia ja "kodanliku televisiooni neutraliseerimine" Eesti NSV-s 1968-1988. Ajalooline Ajakiri. 1(143). Lk 80.

²⁹ Ellul, J. Propaganda. 1973. Lk xi-xii.

³⁰ Linenbarger, P. M. A. Psühholoogilise sõja otstarbe. // Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 263.

³¹ Taylor, P. M. Mõtteel. 2011. Lk 22-23.

³² Lasswell, H. D. Propaganda. 1995. Lk 13.

kasutamine peab käsikäes käima diplomaatia, majanduslike korralduste ning relvastatud jõududega. Nõukogude Liidule kõige iseloomulikumaks neist propaganda definitsioonidest võib pidada Harold Lasswelli käsitlust, kuna Nõukogude Liidus oli propaganda totalitaarse režiimi vahend inimeste mõjutamiseks ja nendega manipuleerimiseks. Propaganda pidi hõlmama kõiki eluvaldkondi, see oli lahutamatu osa igapäevaelust, olles samal ajal kooskõlas rahvusvaheliste suhete ja muu sinna juurde kuuluvaga.

Propagandist võib oma eesmärged ellu viies võtta lisaks “tervemõistuslikule” tasandile aluseks ka propaganda ohvriks langevate inimeste emotsionaalse elu. Ta kasutab kuvandeid, mis panevad vaenlase näiteks agressori positsiooni, süvendades mõjutatavate hirmu “võõra” suhtes.³³ Efektivne propaganda peab ära kasutama kõiki võimalikke massisuhtlusvahendeid, sest iga propagandavahend avaldab selle vastuvõtjatele ja tarbijatele erisugust mõju.³⁴

Hirmutamine on üks propaganda väljundeid inimeste kontrolli all hoidmiseks ning valitsusele alluma panemiseks. Inimesi panevad liikuma emotsioonid, nagu hirm ja ärevus aga ka lootus, kuid mitte informatsioon või teadmised.³⁵ Seetõttu on enamasti vaenlast kujutatud ohtliku ning ähvardava vastasjõuna, kelle hävitamine tagab enese alalhoiu. Vihapropaganda on alati vajalik sõjaolukorras, et õhutada ja süvendada vaenulikkust sõjaliste ja diplomaatiliste vaenlaste vastu.³⁶ Natsionaalse viha mobiliseerimiseks peab vaenlast kujutama ähvardavana, mõrvarliku agressorina, moraalide ja normide rikkujana.³⁷ Ka soome teadlane Olavi Fält on kirjutanud, et kuvandid, mille koostame asjadest ja inimestest, mis on meie jaoks võõrad või tunduvad veidrad, kalduvad olema negatiivsed.³⁸ Propaganda, vaenu kontekstis, Ofer Zuri järgi, on veovahend, läbi mille vaenu levitatakse ning reklaamitakse. Propagandisti psühholoogiline manipulatsioon ja

---

³³ Lasswell, H. D. Propaganda. 1995. Lk 19.

³⁴ Ellul, J. Propaganda tunnusooneid. // Propagandast ja mõjustamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 24.

³⁵ Merton, R. K. Mass Persuasion: A Technical Problem and a Moral Dilemma. // Propaganda. Jackall, R. (toim.). Basingstoke, New York: MacMillan Press, 1995. Lk 270.

³⁶ Lasswell, H. D. Propaganda. 1995. Lk15.

³⁷ *Ibidem*. Lk18.

³⁸ Fält, O. K. Introduction. Looking at the other- Historical study of images in theory and practice. Alenius, K; Fält, O. K; Jalagin, S. (toim.). Oulu: Department of History, University of Oulu, 2002. Lk 8.

käitumuslikud eesmärgid on propagandas esmatähtsad elemendid.³⁹

Samuti on ajaloo võltsimine oluline aspekt propaganda eduka läbiviimise juures. Kui rahvas on sõtta mineku suhtes vastumeelselt häälestatud, siis on kõige tõhusam viis nende ümber veenmiseks kinnitada järjekindlalt, et vaenlase ründamine ning hävitamine on ainus viis enese alalhoidmiseks, kuna rünnak on ainus võimalus enda edukaks kaitseks sõjakate vaenlaste eest.⁴⁰

Suletud ühiskonnas ei saa tekst, käesoleva töö puhul karikatuur ehk pilt, olla kunagi avalik lahinguväli. Heitlus avaldub struktuuralsel tasandil ning on peidetud märkidesse ja koodidesse. Seega, kuigi pilt või tekst on avalik, siis heitlus märkide ja koodide tõlgendamisel on peidetud.⁴¹ Propaganda üheks tunnusjooneks on valikulisus ehk selle eesmärgiks ei ole edastada kogu tõde.⁴² Nõukogude Liidus ei saa ajakirjandust käsitleda kui ühiskonna hüve teeniva informaatorina vaid totalitaarse režiimi propagandarelvana, mille abil teostas valitsus oma võimu legitimeerimist.⁴³ Ka Marek Miil on oma 2014. aastal kaitstud doktoritöös kirjeldanud Nõukogude propagandasüsteemi kui kommunistliku partei relva, mille abil partei oma ideoloogilisi eesmärke ellu viis.⁴⁴

Propaganda ja propagandist ei rahuldu osalise eduga, vaid nad pöörduvad kõigi inimeste poole taotledes ideede täieulatuslikku omaksvõttu, aktsepteerimata igasugust vasturääkimist.⁴⁵ Üheks eduka propaganda omaduseks on selle massilisus ning jõudmine kõigi ühiskonna liikmeteni. Kommunistlik partei andis endast parima, et levitav ideoloogia jõuaks massideni. Kuigi ajakirjanduses käsitletavat teemat ei pruukinud vastata tarbija ootustele, viisid võimuorganid siiski ellu abinõusid lehtede loetavuse suurendamiseks. Sellisteks abinõudeks olid massitiraaz ja hindade alandamine, aga ka erinevad kampaaniad.⁴⁶

---

³⁹ Zur, O. The Love of Hating. 1991. Lk 345-369.

⁴⁰ Chomsky, N. Meedia ja võim: propaganda silmapaistvad saavutused. Tallinn: Konn, 2006. Lk 33.

⁴¹ Lõhmus, M. Mediamyths. 2009. Lk 192.

⁴² Taylor, P. M. Mõtteeluv. 2011. Lk 27.

⁴³ Kreegipuu, T. Ajaloorakendamine propagandarelvana. 2007. Lk 53.

⁴⁴ Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. 2014. Lk 9-10.

⁴⁵ Ellul, J. Propaganda tunnusjooned. 2011. Lk 25.

⁴⁶ Kreegipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. 2009. Lk 164-165.

Oluline on vahet teha varjatud ja avalikul propagandal. Varjatud propaganda peidab oma eesmärgi, allikaid ning eitam, et üldse teostatakse propagandat. Inimesed ei tea, et neid üritatakse mõjutada ning seega ei oska endale esitatud informatsiooni kriitiliselt hinnata. Seda laadi propagandat nimetatakse ühtlasi “mustaks” propagandaks.⁴⁷ “Must” propaganda kujutab endast ka vaenlasest väärkujundi loomist, temast eksliku informatsiooni jagamist avalikkusele.⁴⁸ Avalikku propagandat nimetatakse aga “valgeks” propagandaks olles avatud ning otsekohene. Sellist propagandat teostab ning kontrollib tihti propagandaministeerium. Selline propaganda ei varja oma eesmärgi, allikaid ega tegevust ning rahvas on teadlik sellest, et neid püütakse mõjutada.⁴⁹ Nõukogude propagandat võib ühest küljest pidada “valgeks” propagandaks, kuna NLKP Keskkomitee alluvuses tegutses propaganda- ja agitatsiooniosakond.⁵⁰ Seega nõukogude inimesed teadsid, et valitsus teostab propagandat ning üritab nende arvamust kujundada teatud suunas. Kuid siiski kasutati Nõukogude Liidus ka “musta” propagandat käsikäes “valgega”, kuna juhtus, et vaenlase kohta jagati väärinformatsiooni.

1.2 Massimeedia ja mõjutamine

Autoritaarsed ja totalitaarsed režiimid lõid 20. sajandi jooksul seninägematult kõige keerulisemad ja kõikehõlmavamad mehhanismid informatsiooni ja avaliku arvamusega manipuleerimiseks läbi massimeedia ja tsensuuri.⁵¹

Prantsuse filosoof ja sotsioloog Jacques Ellul näeb massiteabevahendeid propaganda lahutamatu osana, kus meedia kohustuseks on täita propagandisti poolt seatud ülesandeid.⁵² Inglise

---

⁴⁷ Ellul, J. Propaganda tunnused. 2011. Lk 29.

⁴⁸ Priimägi, L. Propaganda sõnastik. 2011. Lk 165.

⁴⁹ Ellul, J. Propaganda tunnused. 2011. Lk 29.

⁵⁰ Paju, I. Valel on pikad jäljed. Kõige taga oli hirm: kuidas Eesti oma ajaloost ilma jäi. Oksanen, S; Paju, I. (toim.). Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010. Lk 179.

⁵¹ Lauk, E. Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. Nordicom Review, 20 (2), 1991. Lk 19.

⁵² Ellul, J. Propaganda tunnused. 2011. Lk 23-24.

kommunikatsiooni teoreetik Denis McQuail on täheldanud, et ükski inimene pole jäänud puudutamata meedia kaudu omandatavast olulisest informatsioonist või meedia kaudu suunatud arvamuste kujundamisest. Inimeste meeled on täis meediast tulevat informatsiooni ning selle kaudu edastatavatest muljetest on raske kõrvale hiilida.⁵³

“Massimeedia ei pruugi öelda inimesele, *mida* mõelda, kuid ta suudab üsna tulemusrikkalt mõjutada seda, *millest* inimesed mõtlevad.”⁵⁴ See massimeediat käsitlev tsitaat on pärit Teun van Dijk’ilt ning iseloomustab ideoloogiast juhinduva meedia rolli ühiskonnas, mis taotleb, kõiki võimalikke vahendeid kasutades, inimeste mõtlemise suunamist propagandistidele sobivas suunas.

Nõukogude Liidus moodustas massimeedia väga tähtsa osa Kommunistliku Partei võimumehhanismist. Seda kasutati kui kõige efektiivsemat võimalust kommunistliku ideoloogia levitamiseks ja kinnistamiseks. Meedia muutus alternatiivse reaalsuse loomise vahendiks ning läbi meedia hakati paika panema standardeid, mis ütlesid rahvale, kuidas “õigesti” käituda ning “õigeid” asju öelda.⁵⁵

Marksistlik-leninistlik dogma ei seadnud sihiks absoluutse tõe ega objektiivsete seisukohade kajastamist. Sellest olid teadlikud ka propaganda vastuvõtjad, nagu näiteks ajakirjanduslike väljaannete lugejad, kuid sellest olenemata suhtusid nad üldjuhul neile esitatud informatsiooni kui reaalsusesse. Irooniliselt oli Nõukogude Liidu konstitutsiooniga kehtestatud sõna- ja trükivabadus,⁵⁶ kuid ometi kehtis kõigi meediaväljaannete üle kontroll, mille rangus olenes väljaande olulisusest ning ulatusest.

Nõukogude ajakirjandust iseloomustas ka võõrandumine inimesest. Auditooriumi rahulolu ning arvamus pakutava informatsiooni ning üleüldise sisu suhtes oli muutunud teisejärguliseks. Põhirõhk oli pööratud sellele, et ajakirjanduse töö tulemusega oleks rahul esmajoones partei

---

⁵³ McQuail, D. McQuail’s Mass Communication Theory. 2000. Lk 416.

⁵⁴ Van Dijk, T. A. Ideoloogia. 2005. Lk 286.

⁵⁵ Lauk, E. Practice of Soviet Censorship in the Press. 1991. Lk 19.

⁵⁶ Paju, I. Valel on pikad jäljed. 2010. Lk 178.

juhtkond. Niisiis, tarbija huvisid ohvriks tuues rahuldati hoopis partei juhtkonna soove ning taotlusi.⁵⁷

Sotsiaalteadlased Marju Lauristin ja Peeter Vihalemm on sõnastanud ajakirjanduse rolli nõukogude totalitaarses ühiskonnas, kui ideoloogia- ja propagandasüsteemi, mis hõlmas olulist osa manipuleerimise masinavärgist. Nõukogudeaegseid meediatekste näevad nad väga totalitaarsete ning repressiivsetena. Ning kuigi kommunistlikule ühiskonnale oli iseloomulikuks täielik kontroll meedia üle, siis avaldus see erinevatel perioodidel ning erinevates piirkondades erinevalt ning samuti olenes kontrolli ulatus ning intensiivsus meediakanalitest, neis kajastatavatest temadest ning žanritest.⁵⁸ Massimeedia olulisust külmas sõjas on rõhutanud ka Marek Miil, öeldes, et just see võitlustanner oli ideoloogilise sõja kõige olulisemaks komponendiks.⁵⁹

1.3 Nõukogude vaenlase kuvandi formeerumine ja karikatuur

Nõukogude poliitilise satiiri, täpsemalt karikatuuri peamiseks ning kõige enam kajastatud naeruobjektiks oli vaenlane.⁶⁰ Läbi aegade muutusid nii vaenlased kui neist loodud kuvandid, kuid siiski jäid nad karikatuurižanrisse vankumatult püsima peamise inspiratsiooniallika ja sihtmärgina. Kui nõukogude võim oli ühe või teise sise- või välisvaenlase enda jaoks kindlaks määranud, siis asuti seda ründama kõikvõimalike propagandarelvadega.⁶¹

Vaenlase loomise protsess on lõhestunud “meie vs nemad” ja “hea vs halb” vahel. Probleem kerkib esile kui esmane võime eristada head ja halba muutub jäigaks ning polariseerunud maailmapildiks, mis näebki maailma hea-halva, ohutu-ohtriku jms võitlustandrina. Sellises maailmapildis on “hea” alati võrdsustatud “meiega” ning “halb” “võõrastega”, kes olles

---

⁵⁷ Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. 2015. Lk 41.

⁵⁸ *Ibidem*. Lk 3.

⁵⁹ Miil, M. Kommunistliku partei propagandastrateegia. 2013. Lk 80.

⁶⁰ Vsevirov, D; jt. Vaenlase kuju. 2013. Lk 12.

⁶¹ *Ibidem*. Lk 147.

erinevad, teistsugused või tundmatud muutuvad “vaenlasteks”, keda on vaja karta või vihata.⁶²

Nõukogude Liidule oli omane, et kõik eluallad ning valdkonnad olid tihedas seoses müütide ning stereotüüpidega. Kuigi loodi kuvandeid kaunist elust edukas Nõukogude Liidus, eksisteeris nende kõrval, ning omas ehk veelgi olulisemat rolli, kuvand Nõukogude Liidu vaenlastest. Lisaks välisvaenlastele ehk riikidele, kes tahtsid Nõukogude Liitu rünnata või maailmavaadetele, mis olid vastuolus nõukogude režiimi ning kommunistlike ideaalidega, omasid olulist rolli ka sisevaenlased.⁶³

Nõukogude Liidu sisemistest arengutest tulenevalt muundusid ning nihkusid mõningad rõhuasetused vaenlasest ning selle kuvandist.⁶⁴ Vaenlase valik olenes täielikult sellest, millised oli Nõukogude Liidu konkreetsed sise- ja välispoliitilised suunitlused vastaval ajahetkel.⁶⁵ Propagandist võis hetkega oma seisukohtasid muuta ning korrigeerida.⁶⁶

Kuvandi ajaloolisel uurimisel on oluline tähelepanu pöörata sellele; kuidas kujunes ettekujutus vaatluse all olevast objektist või subjektist, kas ja millised olid kuvandiga toimunud muutused ning mida on võimalik läbi kuvandi välja lugeda selle loojast. Kuvandi paikapidavus või möödarääkivus on sel puhul kusjuures vähetähtsad.⁶⁷ Vaenlase kuvand võib olla õigustatud või erapoolik, väljamõeldud või reaalne. Palju ebameeldivaid tundeid ning emotsioone on suunatud kuvandit luues vaenlase pihta, mis toonitavad, et vaenlase kuvand ei saa piirduda vaid vastumeelsete emotsioonide ja antipaatiaga, vaid see peab hõlmama ka ähvardavat võimalust vaenlase poolseks agressiooniks.⁶⁸

---

⁶² Zur, O. The Love of Hating. 1991. Lk 345-369.

⁶³ Veski, K; Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvand eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953. 2015. Lk 205.

⁶⁴ Hiiemaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.- 1930. aastatel NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. 2013. Lk 90.

⁶⁵ Vsevirov, D; jt. Vaenlase kuju. 2013. Lk 8.

⁶⁶ Ellul, J. Propaganda tunnused. 2011. Lk 42.

⁶⁷ Hiiemaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastatel NSV Liidu eesikeelses õppekirjanduses. 2013. Lk 84.

⁶⁸ Zur, O. The Love of Hating. 1991. Lk 345-369.

Karikatuurid annavad hea võimaluse vaatluse all oleva perioodiga tutvumiseks. Läbi karikatuuride peegeldub tollane suhtluskultuur, diplomaatia ja rahvusvahelised suhted, aga ka ühiskonnas valitsevad ideoloogiad ning avalikku arvamust läbivad teemad.⁶⁹

Ajaloolane David Vseviiov on kirjeldanud poliitilist karikatuuri tabavalt, öeldes, et see toob vaataja ette valmis kujundi Sellest võib ka järeldada, et karikatuuri kujul esitatud kuvandi võtab inimene kergemini omaks ning see jääb kindlamalt tema teadvusesse püsima. Karikatuurid on ühed lihtsamad vaenlase kuju visualiseerimise vahendid. Karikatuurid on enamjaolt küll lihtsad, kuid suure emotsionaalse laenguga ning seetõttu on nad väga efektiivsed massiteadvuse kujundamise vahendid. Nõukogude inimesed olid suhteliselt kõrge vastuvõtlikkusega neile esitatud piltide suhtes “võõrast”, kuna neil puudus reaalne kontakt välismaailmaga või toimus see kokkupuude nõukogude režiimi täieliku kontrolli all. Seega, nõukogude inimene sai peamiselt kogu informatsiooni välismaailmas toimuvast läbi rangelt kontrollitud ning tsenseeritud ajakirjanduse.⁷⁰

Nõukogude huumor oma eriilmelisuses ei taotlenud niiõelda nalja nalja pärast, vaid ka nali oli osa nõukogude propagandamehhanismist. Seetõttu ei pidanud karikatuur ilmtingimata naljakas olema.⁷¹ Kui Läänes jäi poliitiline karikatuur suhteliselt marginaalseks ajakirjandusžanriks, siis Nõukogude Liidus muutus see kunstiliigiks, mis kõnetas võimuorganite soosingul suuri rahvamaasse.⁷² Vaenlast kujutades ning temast kuvandit luues esitati teda korduvalt samasuguste põhijoontega, et karikatuuri vaataja suudaks ta lihtsalt ära tunda, luues vaevata seose kujutatava ja prototüübi vahel. Karikatuurid olid täiendatud pealkirjade ning alatekstidega, et sõnum oleks vaatajale eksimatult mõistetav.⁷³

---

⁶⁹ Medijainen, E. Maailm prowintsonu peeglis. Rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918-1940. Tartu: Kleio, 1998. Lk 7-8.

⁷⁰ Vseviiov, D; jt. Vaenlase kuju. 2013. Lk 7-8.

⁷¹ *Ibidem*. Lk 67.

⁷² *Ibidem*. Lk 8.

⁷³ *Ibidem*. Lk 69.

1.3.1 Kuvand ja stereotüüp

Kuvand on keerulise struktuuriga, koosnedes paljudest ning sageli vastuolulistest killukestest. Niisiis võidakse kuvandi loomisel kõrvuti asetada rikkus ja vaesus, vabadus ja diskrimineerimine, jõud ja jõuetus, aga ka võimekas valitsus ning hoolimatu poliitika või kõrgelt arenenud tehnoloogia ning ebakompetentsed poliitikud.⁷⁴

Kuvandid kellestki või millestki on pikemaajalisemad ning vastupidavamad kui arvamused või suhtumised ning need on kirjeldatava reaalsuse lihtsustused. Kuvandi püsima jäämine kinnitab, et vastuvõtjad on valmis aktsepteerima neile esitatud sõnumit, mis viib eksisteeriva stereotüübi kinnistumiseni.⁷⁵

Briti filosoof Kenneth E. Boulding on kirjeldanud kuvandi kujunemist, kui vältimatut osa kultuurist või subkultuurist, milles need luuakse ning mille iseloom ja taust olenevad selle konkreetse kultuuri või subkultuuri elementidest.⁷⁶ Ajaloolise kuvandi uurimine ütleb meile rohkem selle looja ja uurija kohta, kui kuvandi enda subjekti kohta. Kuvandi loomine ja selle aktsepteerimine üldsuse poolt väljendab nende inimeste endi maailmapilti ning suhtumist võõrastesse ühiskondadesse ja kultuuridesse. Kuvandid kujunevad või need luuakse teadlikud läbi paljude aspektide. Olulisteks faktoriteks teiste hulgas on aeg, koht, isiklik taust ja haridus ning poliitilised olud ja võimusuhted⁷⁷ nii siseriiklikul kui rahvusvahelisel tasandil.

On oluline, et kuvand oleks tugeva laenguga. Kui kuvand ei tekita tugevaid emotsioone, on sellel vähene mõju stereotüübi loomisel. Oluline on kuvandi järjepidev esitamine, et see tungiks inimeste teadvusesse ning jääks sinna püsima.⁷⁸ Propagandist peab tähelepanu pöörama lähtuvalt sellest, milline on inimeste kultuuriline taust, kelle hulgas ta propagandat teeb ning sellele

---

⁷⁴ Sorenson, T. C. Meist saavad propagandistid. // Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 129.

⁷⁵ Fält, O. Introduction. 2002. Lk 8.

⁷⁶ Boulding, K. E. The image: knowledge in life and society. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1973. Lk 16.

⁷⁷ Fält, O. Introduction. 2002. Lk 10.

⁷⁸ Boulding, K. E. The image. 1973. Lk 12.

vastavalt valima sobivad kujutised ning sümbolid kuvandi konstrueerimiseks.⁷⁹

Ameerika kultuuri- ja kirjandusajaloolane Sander L. Gilman on kirjeldanud kuvandite loomise vajadust, kui inimese tungi eraldada ennast “teisest”. Inimene loob kuvandeid asjadest, mida ta kardab või ülistab ning seetõttu ei jää need pelgalt abstraktsioonideks, vaid neid hakatakse mõistma kui “päris maailma” üksuseid. “Teistele” määratakse sildistused, mille eesmärgiks on eraldada “neid” meist endist. Selle läbi luuakse teistest “stereotüübid”.⁸⁰ Gilmani järgi on stereotüübid tahumatud vaimsed interpretatsioonid maailmast, mis jäädvustavad taju erinevuse “enda” ja “objekti” vahel, millest saab “teine” või “võõras”. Kuna ei eksisteeri kindlaid piire “enda” ja “teise” vahel, peab tõmbama kujutletava piiri. Seda saab vaadelda liikuvast suhtes vastanduvate stereotüüpide osas, mis on paralleeliks “hea” ja “halva” eksisteerimise vahel kujutades “ennast” ja “teist”.⁸¹ Stereotüübid moodustuvad erinevatel viisidel ja kuigi nad võivad eksisteerida ilma igasuguse otsese kontaktita stereotüübile vastava grupiga, võivad need siiski põhineda mõnel selle grupisisesel liikmel.⁸²

Ameerika sotsioloog ja professor C. Wright Mills on stereotüüpide lätet kirjeldanud, kui alust uskumustele ja tunnetele teatud sümbolite ja võrdkujude kohta. Need on viisid, läbi mille näeb inimene sotsiaalset maailma ning mille tingimustele vastavalt kujundab ta oma arvamused ning nägemused sündmustest, inimestest, rahvustest vms.⁸³ Samas näeb inglise rahvusvaheliste suhete professor Philip M. Taylor, ning seda just Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide poolt loodud üksteist kujutavate kuvandite puhul, et vaenlasest loodud kuvandid ning nende elemendid kujutasid tihti tegelikult kuvandit loova ühiskonna enda süngemat poolt, mis lõi paratamatult paranoilise sisepoliitilise kliima, andes võimaluse tõhusa siseriikliku propaganda tekkeks.⁸⁴

---

⁷⁹ Lasswell, H. D. Propaganda. 1995. Lk 19.

⁸⁰ Gilman, S. L. Difference and Pathology: stereotypes of sexuality, race and madness. Ithaca, London: Cornell University Press, 1985. Lk 15.

⁸¹ Gilman, S. L. Difference and Pathology. 1985. Lk 18.

⁸² Rothbart, M; Fulero, S; Jensen, C; Howard, J; Birrell, P. From Individual to Group Impression: Availability Heuristics in Stereotype Formation. Journal of experimental social psychology 14. University of Oregon, 1978. Lk 238.

⁸³ Mills, C. W. The Mass Society. // Propaganda. Jackall, R. (toim.). Basingstoke, New York: MacMillan Press, 1995. Lk 88.

⁸⁴ Taylor, P. M. Mõtterelv. 2011. Lk 300.

Ameerika ajakirjanik Walter Lippmann, kes tõi käibele mõiste stereotüüp, on kirjeldanud maailma kui stereotüüpidest läbi põimunud keskkonda. Samas see ei ole tingimata selline maailm, mida me peaksime tahtma ning kõige paremaks pidama, vaid see on maailm, millest meile on pilt visandatud ning millisena me seda ootame või teame olevat.⁸⁵ Ofer Zuri järgi on stereotüüp aga lihtsustustega liialdatud, erapoolik ja eelarvamustest läbi põimunud ning üldistatud kontseptsioon või kuvand inimeste grupist. Stereotüüp võib kattuda mõne grupisisese liikmega, kuid stereotüübi omistamine ei aktsepteeri selle grupi liikmeid indiviididena, vaid tajub vankumatult kõiki grupi liikmeid ühtsetena. Vaenlastest stereotüübi loomine on üks peamisi viise nende kurjuse portreeterimiseks ja esimene vajalik käik nende dehumaniseerimisel, mis soodustab nende tapmist ilma süütundeta. Sõjapropaganda roll ongi propageerida stereotüüpilist halba, kurja ja demonlikku kuvandit vaenlasest.⁸⁶

1.3.2 Vaenlase dehumaniseerimise protsess

Üks peamisi sõjapropaganda eesmärke vaenulikest riikidest rääkides ning neist kuvandeid luues on vaenlase muutmise millekski vähemaks kui inimene. Demoniseerimise mõte on näidata vaenlast saatanlikuna, luues ohtliku ning ettearvamatu vastase kuju. Demoniseerimine oli Nõukogude Liidus kõige levinum stalinismi perioodil, kus väga tugevalt figureeris ohtliku välisvaenlase kõrval salakaval sisevaenlane. Kuid demoniseerimine polnud vaenlase kuvandi loomise puhul kõige ekstreemsemaks väljundiks. Viimaseks sammuks vaenlase kuvandi loomisel on dehumaniseerimine. Selline kujutusviis eemaldab vaenlased inimsoo hulgast, sildistades neid kui eriti ohtlikke loomi, masinaid või muid elutuid objekte, kelle hävitamine pole mitte taunitav ja ebamoraalne, vaid hoopis kiiduväärt.⁸⁷

---

⁸⁵ Lippmann W. Public opinion. Santa Monica: BN Publishing, 2007. Lk 38.

⁸⁶ Zur, O. The Love of Hating. 1991. Lk 345-369.

⁸⁷ Raudsepp, A. On the Enemy in the Cold War Period History Textbooks Used in Estonia. // Remembering and Recounting the Cold War. Commonly Shared History?. Furrer, M; Gatschi, P. Schwalbach: Wochenschau. 2017. Lk 38-39.

“Moraalsed” ja “tsiviliseeritud” inimesed ei tapa teadlikult ja ratsionaalselt teisi inimesi, seega on vajalik vastaste dehumaniseerimine, mille parimaks väljundiks on neist vastavate kuvandite ja stereotüüpide loomine. Ofer Zuri analüüs sõjapropagandast ning selle juurde kuuluvast vaenlase kuvandist eristab seitset tasandit vaenlase kirjeldamiseks ja tajumiseks:

1. Inimene - vaenlast kujutatakse äratuntavalt inimese või grupina ning seega võrdse vastasena sõjas;
2. Näotu - vaenlast on jätkuvalt kujutatud inimesena, kuid ta on kaotanud oma unikaalsed tunnusjooned olles muutunud näotuks inimmassiks;
3. Humanoid - vaenlane on kaotanud veel ühe oma inimliku külje muutudes surma, hävingu ja kurjuse representatsiooniks;
4. Loom - sellel tasemel ei meenuta vaenlane enam üldse inimest, vaid ta on esitatud kujutisena nt maost, rotist, lõvist vms;
5. Feminiiinne - vaenlasele antakse naiselikud tunnusjooned, teda kujutatakse nõrgana ning eesmärgiks on tema naeruvääristamine;
6. Elutu objekt - vaenlane on kaotanud kõik elusolendile omased tunnused. Vaenlane ühildatakse näiteks relvaga ning temast rääkides kasutatakse relva tehnilist nime;
7. Abstraktsioon - kõige arenenum dehumaniseerimise tase, läbi mille esitatakse inimelusid abstraktsioonide või numbritena.⁸⁸

Linnar Priimägi jaotab vaenlase kuvandi loomise viieks faasiks: personifikatsioon, naeruvääristus, häbistus, demonisatsioon ning dehumanisatsioon. Esmaselt tuleb vaenlane personifitseerida, anda talle füüsiline olek ning läbi erinevate sildistuste luua vastasest koondkuju. Seejärel tuleb vastast naeruvääristada levitades tema mainet kahjustavaid jutte, mis otseselt ei pea oleme tõesed, kuid samas raskesti ümberlükatavad või kontrollitavad. Siin on oluline roll ka karikatuuridel, mis annavad hea võimaluse vaenlase visuaalseks kujutamiseks naeruväärse ning nõrgana. Kolmandas astmes süüdistatakse vastast ebamoraalsetes tegudes ning eksimustes teda häbistades eesmärgiga panna vastase liitlased ning poolehoidjad temast lahti ütleva. Järgmisena tuleb demoniseerimine, kuna vastane ei tohi jääda mingil määral inimlikuks

---

⁸⁸ Zur, O. The Love of Hating. 1991. Lk 345-369.

ning viimaseks sammuks on dehumaniseerimine, kõrvaldades ta inimsoo hulgast ning muutes ta loomalikuks või masinlikuks, lihtsustades sellega tema hävitamist.⁸⁹

1.4 Külma sõda. Ideoloogiate võitlus

Teise maailmasõja-aegsete liitude lagunemisega tõstis pead uut laadi konflikt, mida tuntakse külma sõja nime all. See oli sõda, mida peeti sõnade ja ideoloogiate tasandil ning kus tuumarelvade kasutamine piirdus pigem ähvarduste, kui reaalse sõjategevusega.⁹⁰ Kui Teises maailmasõjas olid fašismiohu tõttu jäänud NSV Liidu ja USA vaenulikud suhted tahaplaanile, siis sõja lõppedes tõstsid need taaskord pead ning seekord seninägematusesse kõrgustesse. Sõjaaegsetest liitlastest said rahvusvaheliste pingete tõttu suurimad vaenlased. Külma sõja algusaastail kujundati Nõukogude inimese teadvusesse seega uus peamine vaenlane: fašistliku Saksamaa asemel kujunes kõige suuremaks ning ohtlikumaks vaenlaseks Ameerika Ühendriigid, mille positsioon jäi vankumatult püsima kuni 1980ndate aastate keskpaigani.⁹¹

Nõukogude Liidu uus võimuladvik, peale Stalini surma, uskus, et füüsiline sõda USAga on välditav. Samas ei saadud loobuda marksistlik-leninistlikust ideoloogiast jätkates revolutsioonilis-imperialistliku süsteemi edendamist ning ülistamist.⁹² “Kuum sõda” asendati “külma sõjaga”, mida võib nimetada ka propaganda sõjaks, kus strateegilise tähtsusega oli vaenlasest kuvandi loomine just nagu reaalses sõjategevuses laskemoona kasutamine.⁹³

Teise maailmasõja järel tekitas vaenlase kuvandi pidev esitamine konstantse ohutunde. See oli oluline Nõukogude inimeste häälestamiseks pidevale valvelolekule ning nende mobiliseerimiseks. Ühise vaenlase abil loodeti liita võimu ja rahvaid, kuna kogu Nõukogude

---

⁸⁹ Priimägi, L. Propagandasõda. Teooria ja praktika. Tallinn: Eesti keele Sihtasutus, 2015. Lk 92-104.

⁹⁰ Taylor, P. M. Mõtteelv. 2011. Lk 290.

⁹¹ Veski, K; Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvandi eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953. 2015. Lk 207.

⁹² Zubok, V. M. Luhtunud impeerium. Nõukogude Liit külmas sõjas alates Stalinist kuni Gorbatšovini. Tallinn: Tänapäev, 2010. Lk 423.

⁹³ Raudsepp, A. On the Enemy in the Cold War Period History Textbooks Used in Estonia. 2017. Lk 29.

rahvas pidi olema vaenlase vastu ühtselt meelestatud. Kui USA ning teiste Lääne riikide poliitika taotles demokraatlikku ning seadustest juhinduvat maailma, siis NSVLi liidrid nägid ainuõigena kommunistlikest ideoloogiatest juhitud maailma.⁹⁴ Külma sõda lõhestas maailma kahte, sotsialismi- ja kapitalismileeri, mille vaheline kõige pingelisem konflikt hakkas maad võtma 1950ndate aastate keskpaigast. Külma sõda oli mitmekümne aastane periood, mil maailm oli muutunud bipolaarseks võitlusväljaks, kus peamine vastasseis leidis aset globaalses informatsioonikeskkonnas.⁹⁵

Külma sõda oli aeg, mil teabeedastussüsteemide kiire levik ning areng oli täies hoos. See võimaldas teabe kiirema ning efektiivsema edastamise suurematele rahvahulkadele kui eales varem, mis omakorda tõi kaasa paremad võimalused avaliku arvamuse mõjutamiseks inimeste tegude ja käitumise mitmekülgse suunamise vaimus.⁹⁶

Eesti NSV, olles Nõukogude Liidu üks äärealadest, muutus paljude ida ja lääne vaheliste ideoloogiliste konfliktide võitlustandriks. Siin on oluline rõhutada ajakirjanduse rolli nende konfliktide kajastamisel ning teatud juhtudel isegi kaasa aitamisel. Nõukogude ühiskond oli muutnud ajakirjanduse propagandarelvaks, mis pidi rõhutama Nõukogude ülemlikkust ning edusamme, kajastades samaaegselt läänemaailma pahupoole.⁹⁷ Nõukogude Eestis valitses nõukogude režiimi poolt kehtestatud aastakümneid väldanud sõjaseisukord, olles piirialana tõmmatud kapitalistliku ja sotsialistliku maailma vahelisse propagandasõtta.⁹⁸ Eesti NSVs viidi kohe peale Nõukogude okupatsiooni kehtestamist sisse üleliiduliselt kehtiv nõukogulik ajakirjandusmudel, mille järgi pidi ajakirjandus jõudsalt legitimeerima Nõukogude võimu, olles samal ajal ideoloogiliseks võitlusrelvaks. Nõukogude suletud ning pingsalt kontrollitud ühiskonnas oli see ka võimalik. Kogu meediasfäär ning selle ülesanded olid allutatud Nõukogude

---

⁹⁴ Luts, K. Eesti ja külm sõda. Eesti Sõjamuuseumi- kindral Laidoneri Muuseumi toimetised 2. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2007. Lk 32.

⁹⁵ Miil, M. Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjandus argipraktika kaudu. 2015. Lk 29.

⁹⁶ Jowett, G. S; O'Donnell, V. Sissejuhatus. Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitusi. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 9.

⁹⁷ Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. 2015. Lk 163-164.

⁹⁸ Miil, M. Kommunistliku partei propagandastrateegia. 2013. Lk 105.

võimu poolt kindlaksmääratud ideoloogiale.⁹⁹ Eesti NSV ajakirjandus liideti Nõukogude ajakirjandussüsteemi, mille juhtimine käis läbi hierarhilise keskujuhtimise ning seeläbi suudeti luua selline parteiline ja ideoloogiliselt meelestatud ajakirjandus, mis töötas Nõukogude totalitaarse režiimi heaks kajastades ja levitades ideoloogilist propagandat.¹⁰⁰ Kui üleliiduliselt kontrollis ajakirjandust kõige kõrgemal tasandil NLKP Keskkomitee propaganda- ja agitatsiooni osakond, siis Eesti tasandil valvas selle üle EKP Keskkomitee ning selle büroole alluvad teised partei allorganid.¹⁰¹

Nõukogude Liidus, kui suletud ühiskonnas oli riigi kontroll meedia üle märgatavalt kõrgem kui demokraatlikes riikides. Seega võib näha siin eelist ning paremaid võimalusi kuvandi kujundamisel välismaailmast ning seal toimuva kohta. Ning tõepoolest, nii see ka oli kuni 1980ndate aastate lõpuni - peale seda suutsid uued ning arenenud kommunikatsioonitehnoloogiad raudse eesriide taha vaadata ning võimaldada alternatiivseid arvamusi selle kohta, milline "vaenlane" päriselt oli - Nõukogude Liidu ja Moskva mõjuvõimu alla jäänud liitlaste seas. Enne raudse eesriide pragunema hakkamist oli NLKP suuteline säilitama hästi suletud informatsioonikeskkonda, kus domineeris kindlalt Nõukogude režiimile sobiv kommunistlik maailmavaade.¹⁰²

---

⁹⁹ Kreepipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. 2009. Lk 155.

¹⁰⁰ Kreepipuu, T. Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis. 2012. Lk 129.

¹⁰¹ Kreepipuu, T. Eesti NSV trükiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. 2009. Lk 163.

¹⁰² Taylor, P. M. Mõtterelv. 2011. Lk 293.

2 VÄLISVAENLASE KUVAND AJAKIRJAS PIKKER

2.1 Välisvaenlase kuvandi üldised jooned ajakirjas Pikker

Propagandasõjas on oluline vaenlase määratlemine ning temast kuvandi loomine, mille esimeseks sammuks on vastasest koondportree loomine. Külma sõja perioodil oli läbivalt Nõukogu Liidu peamiseks välisvaenlaseks Ameerika Ühendriigid.¹⁰³ Maailm oli muutunud kommunismi ja antikommunismi vahelise sõja võitlusväljaks,¹⁰⁴ kus sõduriteks oli propagandistid ning relvadeks sõnad.

Esmase tähtsusega oli vastase kujutamine agressorina, kes on alati meelestatud militaristlikult ning repressiivsena. “Võõras”, kui välisvaenlane, oli ohuks rahule ning nii Nõukogude Liidu kui teiste rahvaste vabadusele. Hirmu ning paanika vaimu edastamise kohustus oli ka meedial. Niikaua kuni vastasel oli “pomm” oli ta kartustäratav ja ohtlik¹⁰⁵ ning seega pidi “meie” kui “rahuarmastav ühiskond” olema valvel ning vajaduse korral valmis esimesena ründama.

Vaenlast kujutades tahtis nõukogude propagandist inimestes tekitada ebameeldivaid tundeid ning mõtteid. Negatiivseid tundeid pidid inimestes esile kutsuma sõnad nagu “imperialism” ja spetsiifilisemalt “Ameerika imperialism”. Kapitalistlikke maid kujutati kui ebavõrdsust ning ülekohut soosivaid ühiskondasid, millega Nõukogude Liidul oli kohustus võidelda. Niisiis esitleti neile vastukaaluks Nõukogude Liitu ning kommunistlikku ühiskonda kui headuse ning võrdsuse edasikandjat ning õigluse eest võitlejat.¹⁰⁶ Vaenlast aga süüdistati milleski, mida oli võimatu või raske kontrollida, tõestada või eitada.¹⁰⁷

¹⁰³ Raudsepp, A. On the Enemy in the Cold War Period History Textbooks Used in Estonia. 2017. Lk 32.

¹⁰⁴ Taylor, P. M. Mõtteel. 2011. Lk 296.

¹⁰⁵ *Ibidem*. Lk 293.

¹⁰⁶ Paju, I. Valel on pikad jäljed. 2010. Lk 181.

¹⁰⁷ Raudsepp, A. On the Enemy in the Cold War Period History Textbooks Used in Estonia. 2017. Lk 36.

1980ndate aastate esimest poolest muutusid välisvaenlased ebamääraseks ning pisut hiljem nende kujutamine ajakirjas Pikker ilmunud karikatuurides hääbus peaaegu olematuks. Ainus välisvaenlane, kes jäi püsivalt äratuntavaks oli Ameerika Ühendriigid, kuid ka selle vaenlase kujutamine muutus 1980ndate lõpus märgatavalt tagasihoidlikumaks.

Nõukogude propaganda muutis vastavalt ajastule ning rahvusvahelistele suhetele vaenlasi, kuid ka konkreetsete vaenlaste kuvandeid. Kuvandit luues muudeti vastavalt vajadusele sümboloid ning kujutusviise, kuid peamised ning kõige tuntumad loosungid ning sümbolid marksistlikust pärandist jäid vaenlase kujutamisel siiski püsima.¹⁰⁸

Järgnevalt on välja toodud mõned ajakirjas Pikker enam levinud stereotüübid kõige rohkem esinenud välisvaenlastest ja nende lühikirjeldused:

- Ameerika Ühendriigid: Onu Sam – pikk, kõhna, torukübara ning USA lipuvärvidesse riietatud mees; KKK (Ku Klux Klan) ehk Ameerika seos rassismiga.
- Suurbritannia: John Bull - kõhukas kaabuga mees, kelle riietuses leidub UK lipuvärve. Tihti kujutatud Onu Sami ehk USA kaasajooksikuna; kolonisaator Aafrikas.
- Prantsusmaa: Gallia kukk ja sõjajumal Mars.
- Lääne-Saksamaa: natsid (vt Lisa 2)- karikatuuridel kandis Lääne-Saksamaad kujutav tegelane peaaegu alati SS-märgiga mundrit ning oli häälestatud NSV Liidu vastasele revanšile (vt Lisa 3).
- Kreeka: Must Kolonel.
- Hispaania: pull või matadoor.
- NATO: liitlasriike kujutati rakettide või pommidena aga ka erinevate loomade ja lindudena (vt Lisa 7).

Kuigi polnud tavaline, et ajakirja Pikker karikatuurides kujutati konkreetseid inimesi, siis mõnel korral juhtus seda ikkagi. Nimeliselt ja äratuntavalt kujutati näiteks Saksamaa kantsler Konrad

---

¹⁰⁸ Lasswell, H. D. The Strategy of Soviet Propaganda. 1951. Lk 66.

Adenauerit, keda kujutati saatanliku ning pahatahtliku mehena; USA presidenti John F. Kennedyt keda seostati rassismi ning Ku Klux Klaniga; Jaapani peaministrit Nobusuke Kishit, kelle koostööd USA-ga kritiseeriti; Prantsuse peaministrit Charles de Gaulle'i, kellest loodi kuvand kui ülbest ning isepäisest mehest, kelle poolehoidu tahtsid teised lääne riigid pälvida jt.

2.2 Välisvaenlane aastatel 1957-1959

1953. aastal valiti Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei Keskkomitee I sekretäriks Nikita Hruštšov, kes oli märgatavalt koostööaltim läänemaailmaga, kui tema eelkäija Jossif Stalin, ning panustas kapitalismi ja sotsialismi “rahumeelsele kooseksisteerimisele”. Tema võimuloleku perioodi on iseloomustatud mõistega sulaaeg, kuna Stalini aegsed massilised ja ulatuslikud repressioonid leidsid oma lõpu. Siiski oli Hruštšov tugevalt kapitalismi ning imperialismi vastane, pidades kommunismi ainuõigeks ühiskonnakorralduseks.¹⁰⁹ Sulaaaja mõistele vastuoluliselt iseloomustavad seda perioodi aktiivne võidurelvastumine ning ideoloogiline võitlus läänega.

Negatiivne suhtumine läände peegeldus ka vaatluse all olevates ajakirja Pikker numbrites aastatel 1957-1959. Kõige olulisemaks ning enamkujutatud vaenlaseks oli “imperialistlik Ameerika”, kellega käis käsikäes NATO. Neid kahte kujutati alati rahaahnusest kannustatutena ning juba 1957. aasta augustist hakkasid ilmuma karikatuurid USA poolsest sõjakast võidurelvastumisest. Loodi kuvand, et USA ainukeseks ihaluseks on majandusliku kasu saamine relvatööstusest. Sellega paralleelselt loodi pilti USAst, kui laostumisäärel olevast riigist, kus valitseb kõrge tööpuudus ning mille elanikud on lõtvade elukommetega ning ebamoraalsed. Esimeste karikatuuride jooksul USAst kujunes välja ka kindel ning läbi aastakümnete püsima jäänud kujutis “Onu Samist”. Selle stereotüübi juured ulatuvad 19. sajandi lõpul tegutsenud kunstnik Thomas Nasti poolt loodud poliitilise karikatuuritegelase onu Samini.¹¹⁰ Algselt oli

---

¹⁰⁹ Zubok, V. M. Luhtunud impeerium. 2010. Lk 179.

¹¹⁰ Vsevirov, D; jt. Vaenlase kuju. 2013. Lk 57.

selline kuvand Nõukogude propagandas iseloomulik üleüldiselt kapitalistidele, kuid kiirelt omistati see eeskätt Ameerika Ühendriikide karikatuurseks kujutamiseks. Kui sotsialismi ning Nõukogude režiimi kujutati majandust edendava ning õiglasena, siis kapitalismi kujutati vaesust ning tööpuudust pakkuva “alternatiivina”. Nii süvendati illusiooni Nõukogude süsteemi paremusest ning läänemaailma hukatuslikkusest.¹¹¹

1957. aasta oktoober märgib daatumit, mil Nõukogude kontinentidevaheline ballistiline rakett, mille teekond kulges üle Põhja-Ameerika, orbiidile saadeti. Kuigi Ühendriikide inimeste hulgas külvas see hirmu, oli siiski strateegilise relvastuse bilanss USA kasuks ning Nõukogude Liidul oli tegelikult põhjust hoopis suuremat hirmu tunda.¹¹² Pinged kahe üliriigi vahel üha kasvasid.

Kõige enam seostatigi uuritavates karikatuurides USAd raketite, pommide ning võidurelvastamisega. Seda tingis ka tõsiasi, et 1950. aastate lõpul oli Eisenhoweri administratsioon paigutanud keskmaarakette suunaga Nõukogude Liidule nii Suurbritanniasse, Itaaliasse kui Türki.¹¹³ Seetõttu said kriitilist kajastamist ka need riigid, kes sellel juhtuda lasid, ning muutusid osaks Nõukogude Liidu välisvaenlase kuvandist.

1950ndatel langes Saksamaa Föderatiivne Vabariik, eesotsas kantsler Konrad Adenaueriga (vt Lisa 5) karmi kriitika alla, kuna Adenauer ei näinud võimalust kahe Saksamaa ühendamiseks. Samuti tahtis Hruštšov, et Ida-Saksamaal oleks juurdepääsutee Berliinile. Adenauer oli samas aga veendunud, et Hruštšovi ultimaatumi eesmärk oli tegelikult Saksa FV isoleerimine ning ta ei pidanud Hruštšovi poolt esitatud tingimusi isegi läbirääkimiskõlbulisteks, mis kasvatas viha kahe riigi liidrite vahel.¹¹⁴

---

¹¹¹ Brown, A. Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011. Lk 181-182.

¹¹² Zubok, V. M. Luhtunud impeerium. 2010. Lk 172.

¹¹³ Gaddis, J. L. Külma sõda. Tallinn: Tänapäev, 2007. Lk 86.

¹¹⁴ Kissinger, H. Diplomaatia. Tallinn: Varrak, 2000. Lk 691-693.

Tabel 1. Karikatuuride arv välisvaenlastest 1957-1959

Aasta: Vaenlane:	1957	1958	1959	Kokku
USA	4	13	10	27
Suurbritannia		1	2	3
Saksa FV		5	6	11
Itaalia			1	1
Hispaania			1	1
NATO	1	3	5	9
ÜRO		1	3	4
kapitalism		2	2	4
kolonialism	2	2		4

Märgatavalt kõige enam kujutati ajakirja Pikker karikatuurides 1957-1959 Ameerika Ühendriike. Teisi riike nagu Suurbritanniat, Itaaliat (vt Lisa 4) ja Hispaaniat ei kujutatud mitte eeskätt kui iseseisvaid vaenlasi, vaid kui USA liitlasi.

2.3 Välisvaenlane aastatel 1960-1969

1960. aastatel toimus kõige aktiivsem ning laiahaardelisem vaenlase kujutamine ajakirjas Pikker. Lisaks põhivaenlastele nagu Ameerika Ühendriigid, Lääne-Saksamaa ja NATO, sattusid karmima kriitika alla veel näiteks Suurbritannia ja Prantsusmaa, keda eelmisel aastakümnel oli kujutatud võrdlemisi vähe. Kriitikanooled suunati sel perioodil üldistustena kolonisaatorite, rassistide ning kapitalistide pihta. Ilmus mitmeid karikatuure, kus konkreetselt polnud kriitikat tehtud ühe kindla riigi, vaid üldise maailma- või ühiskonnakorralduse kohta. Uute välisvaenlastena ilmusid aga 1960ndate teisel poolel Portugal ja Iisrael ning SEATO.

Kennedy ning üha tuure koguv USA vastane propaganda algas peale Kennedy valitsuse Sigade lahe ääres läbikukkunud katset kukutada Fidel Castrot ning Berliini kriisi, mis kulmineerus 1963.

aastal Kuuba kriisiga.¹¹⁵

1963. aastal hakkas ajakirjas ilmuma karikatuure rassismist. Eeskätt seostati rassismi Klu Klux Klani ning Ameerika Ühendriikidega. Kõige enam leidis rassism kajastamist John F. Kennedy valitsusajal Ameerika Ühendriikide presidendina (vt Lisa 10).

Vietnami sõda oli pikk ning kurnav vastaseis, mis mässis endasse tugevalt nii ida- kui läänebloki. Lõuna-Vietnamit toetav USA valitsus oli juba Trumani ja Eisenhoweriga pannud aluse sõjalise abi programmile. Kennedy astus aga sammu veel kaugemale ja Ameerika üha kasvavale sekkumisele Lõuna-Vietnami poliitikasse, kuid mitte enne Lyndon B. Johnsoni presidendiks valimist ei arenenud olukord Vietnamis nii kaugemale, et USA oleks füüsiliselt sõtta sekkunud.¹¹⁶

1964. aastal sekkusid Ühendriigid aga otseselt sõjaliselt Vietnamis toimuvasse ning see markeerib ka uut lähenemist USAle karikatuurides. Väga palju karikatuure hakkas ilmuma Ameerika Ühendriikide tegevusest Vietnamis, sealhulgas oli kuvand Ameerikast kui armutust sõjardist, kuid ka kui läbikukkumisele määratud käpardist, kes saadab oma sõdurid kindlasse surma. Ameerika kujutamine Vietnami sõjas hävingut tekitavat jõuna oli tegelikult õigustatud. Põhja-Vietnamile heideti sõja jooksul miljoneid tonne pomme. Seda oli realselt rohkem, kui Ameerika oli kasutanud kogu Teise maailmasõja vältel Jaapani ja Saksamaa vastu.¹¹⁷ Kuid märkimisväärne oli ka sõjas langenud ameerika sõdurite arv. Vietnami sõda jättis Ühendriikide ajaloomällu sügava jälje ning õõnestas selle moraalsust ning demokraatiat. Sõda oli ka majanduslikult ühiskonda väga kurnav ning sõjast eluga pääsenud sõdurid kogesid tihti tõsiseid eluprobleeme (vt Lisa 12).¹¹⁸ Kõiki neid aspekte kasutas Nõukogude propaganda tõhusalt ära kujutades Ühendriike oma rahvasse hoolimatult suhtuva ning ükskõikse riigina, kelle ainsaks prioriteediks on sõda.

---

¹¹⁵ Kissinger, H. Diplomaatia. 2000. lk 706, 717.

¹¹⁶ *Ibidem*. Lk 784.

¹¹⁷ Luts, K. Eesti ja külm sõda. 2007. Lk 97.

¹¹⁸ *Ibidem*. Lk 101.

Tabel 2. Karikatuuride arv välisvaenlastest 1960-1969

Aasta: Vaenlane:	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	Kokku
USA	12	19	19	15	35	32	51	37	40	27	287
Suurbritannia		3	3		1	2	3	2	2	3	19
L-Saksamaa	7	13	13	7	10	26	18	23	18	13	148
Prantsusmaa			7	6	5	2	2	1		2	25
Hispaania	1				2			1	1	2	7
Jaapan	1				2						3
Portugal							1		1		2
Iisrael								1		5	6
SEATO							1				1
NATO	3	7	2	5	7	7	4	4	7	11	57
rassistid				5	5	7	2		7		26
kapitalistid		3	3	1	2	1		8	1	2	21
kolonisaatorid	4	4		2	1	4	3	1		2	21

Sel perioodil iseloomustab kuvandit Ameerikast kõige enam sõda Vietnamiga, mida Nõukogude propaganda edukalt ära kasutas. Lisaks USAle kujutati varasemast märgatavalt rohkem Lääne-Saksamaad, kellest jätkuvalt loodi kuvand kui natsionaalsotsialistlikust revanšile häälestatud riigist. Mitmeid riike kujutades loodi neist seos USAGA. Näiteks kujutati Suurbritanniat tihti selgrootu kaasajooksikuna (vt Lisa 9), kes USA meeleheaks oli valmis säilitama vastumeelselt häid suhted Lääne-Saksamaaga (vt Lisa 6) või liituma Euroopa Majandusühendusega (vt Lisa 8).

2.3 Välisvaenlane aastatel 1970-1979

1970ndaid aastaid iseloomustab pingelõdvenduseks ehk *détente*'ks nimetatud suhete paranemine Nõukogude Liidu ja lääneriikide vahel. Richard Nixon oli USA president, kelle tõsiseks eesmärgiks oli luua "rahustruktuur" lõhestunud maailma vahel. Ta lõpetas sõja Vietnamis, lahendas Berliini probleemi, tema ajal vähenes Nõukogude Liidu mõjuvõim Lähis-Idas ja alguse

said Araabia-Iisraeli rahuprotsessid.¹¹⁹

1972. aastal jõudsid Nõukogude Liit ja Ameerika Ühendriigid kokkuleppele, mille tulemusena seati piirid mõlema poole mandritevahelistele ja allaveelaevadel olevatele ballistilistele raketidele.¹²⁰ See sündmus märgib NSVLi rahvusvahelise maine ja edukuse kõrgpunkti külma sõja algusest saadik,¹²¹ sest selle lepinguga tunnistasid Ühendriigid, et Nõukogude Liit on nüüd tuumarelvastuses nendega ühel tasemel ning mõnes osas isegi neid ületanud.¹²² Nõukogude Liidu ja USA vahelised suhted hakkasid näitama paranemismärke kohe, kui Nõukogude riigijuhid ei proovinud enam saavutada Ameerikalt ühepoolseid järeleandmusi.¹²³ Lisaks sellele toimus 1975. aastal Euroopa julgeoleku- ja koostööõupidamine. Konverentsi lõppaktis tunnustasid lääneriigid Nõukogude Liidu ülemvõimu Ida-Euroopas.¹²⁴ Rahumeelsemat välispoliitikat ning rahvusvahelisi suhteid on näha ka 1970.-1979. aastail ilmunud ajakirja Pikker karikatuurides. Sel perioodil esines küll kõige enam erinevaid välisvaenlasi, kuid nende ilmumissagedus oli võrreldes eelmise aastakümnega märgatavalt väiksem eriti alates aastakümne teisest poolest.

Üldiselt kujutati sel perioodil välisvaenlast Pikri karikatuurides võrdlemisi vähe. Peamise vaenlasena jäi püsima Ameerika Ühendriigid ning tema kõrval NATO ja Lääne-Saksamaa. Aastakümne alguses, aastatel 1970-1973 ilmus mitmeid karikatuure ka seni vähetähtsast vaenlasest, Iisraelist.

NATO-t kujutati, kui sisemiselt lõhestunud, kuid siiski Ühendriikide taktikepi all toimiva organisatsioonina, mille ülesandeks ei ole mitte rahu ja turvalisuse tagamine, vaid salasepitsuste ning kommunismivastaste plaanide pidamine.

Iisraeli kujutati aastakümne alguses keskmisest rohkem Araabia-Iisraeli konflikti valguses, mis oli alguse saanud juba 1940ndatel, teinud läbi 1956. aastal Suessi kriisi ja 1967. aastal

---

¹¹⁹ H, Kissinger. Diplomaatia. 2000. Lk 885.

¹²⁰ Gaddis, J. L. Küm sõda. 2007. Lk 212-213.

¹²¹ Zubok, V. M. Luhtunud impeerium. 2010. Lk 252.

¹²² Gaddis, J. L. Külma sõda. 2007. Lk 213.

¹²³ Kissinger, H. Diplomaatia. 2000. Lk 883.

¹²⁴ Luts, K. Eesti ja külma sõda. 2007. 50-51.

Kuuepäevase sõja, kuid leidnud vahepeal rahu. Tõelised sõjalised kokkupõrked hakkasid toimuma 1970. aastal. Egiptus, keda toetas Nõukogude Liit, alustas Iisraeli vastu nõ väljakurnamissõda, millele Iisrael vastas Egiptuse territooriumile suunatud õhurünnakutega. Konfliktid arenesid veel edasi ning 1973. aastal alustasid Egiptus ja Süüria, toetajaks jätkuvalt Nõukogude Liit, Iisraeliga sõda, kes sai sõjalist abi USAlt. Iisrael oli selles sõjas edukas okupeerides mitmeid territooriume ning jõudes lähedale Kairole (vt Lisa 11). 1974. ja 1975. aastal jõuti aga konsensusele ning Iisrael ja Egiptus sõlmisid vägede lahutamise lepingu.¹²⁵ Sealt peale võib ka näha, et Iisraeli, kui vaenlase kujutamine Pikris muutub peaaegu olematuks. Vaid korra 1976. aastal esines temast veel üks karikatuur koos NATO-ga.

Pingelõdvendus lõppes 1979, aastal, mil Nõukogude Liidu väed tungisid Afganistani.¹²⁶

Tabel 3. Karikatuuride arv välisvaenlastest 1970-1979

Aasta: Vaenlane:	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Kokku
USA	49	53	22	15	5	3	2	5		2	156
Suurbritannia	4	8	7	7	1		1				28
L-Saksamaa	10	7	2	2		21					42
Prantsusmaa		3		4			1				8
Hispaania			1								1
Portugal	3		1								4
Itaalia	1					1					2
Kreeka			4		1	1					6
Jaapan	3	1	2								6
Iisrael	6	2	3	5			1				17
LAV		2	3	3		1					9
NATO	3	2	7	4	5		1			1	32
kolonisaatorid		1	2	2	2				1		8
kapitalistid	6			6	2						14

¹²⁵ Kissinger, H. Diplomaatia. 2000. Lk 893.

¹²⁶ Luts, K. Eesti ja külm sõda. 2007. Lk 55.

2.4 Välisvaenlane aastatel 1980-1989

1983. aastal halvenesid Nõukogude Liidu ja USA suhted taas, kuna tuumadesarmeerimise üle ei suudetud kokkuleppele jõuda. 8. märtsil nimetas tolelaegne USA president Roland Regan Nõukogude Liitu “kurjuse impeeriumiks”, mis oli vastuolus Ühendriikide varasemate administratsioonide tavaga, kus nõukogude režiimi legitiimsuse kahtluse alla seadmist avalikult oli välditud.¹²⁷ Pingelistel 1983. ja 1984. aastatel tõusis seega ka vaenlase, eeskätt USA kujutamise aktiivsus. Kuigi see ei võtnud samu mastaape nagu 1960ndatel, kujutati mõlemal aastal ameeriklast kui vaenlast märkimisväärselt rohkem võrreldes teiste sama aastakümne aastatega.

1985. aasta valiti NLKP uueks peasekretäriks Mihhail Gorbatšov, kes pidi (peale kolme eelmise vana ning haige juhi valitsust) riigi kriisist välja tooma. Gorbatšov tuli võimule keerulisel ajal, kus probleemid esinesid nii sise- kui välispoliitilisel tasandil. Muudatuste läbiviimise vajadust nägid ka kõige tagurlikumad jõud. Uuenduskava toimus sotsialistliku ühiskonna täiustamise ja ümberkorraldamise ehk *perestroika* vaimus, mis pidi kaasa tooma majandusliku arengu kiirenemise.¹²⁸ Samuti andis nõukogude majandusele ja ühiskonnale tugevalt tunda kulukas ning suuri ressursse nõudev võidurelvastamine. Gorbatšov mõistis, et võidurelvastumine ei saa jääda kestvaks, olles nõukogude ühiskonnale igas valdkonnas liiga kurnavaks.¹²⁹ Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide vahelised suhted hakkasid paranema 1986. aastal pärast Gorbatšovi ja USA presidendi Ronald Reagani kohtumist Reykjavíkis. Külmale sõjale iseloomulik pingeline vastasseis lääneriikidega, eeskätt USA-ga, kadus ning üleüldisemalt muutus nõukogude välispoliitika ning rahvusvahelised suhted paindlikumaks.¹³⁰ See väljendub ka ajakirjas Pikker,

---

¹²⁷ Zubok, V. M. Luhtunud impeerium. 2010. Lk 347.

¹²⁸ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005. Lk 374.

¹²⁹ Kasekamp, A. Baltiriikide ajalugu. Tallinn: Tänapäev, 2011. Lk 202.

¹³⁰ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. Lk 374.

kus peale 1985. aastat kadusid praktiliselt sootuks karikatuurid välisvaenlasest. Viimast korda kujutati välisvaenlast 1988. aasta jaanuari 2. numbris, kus USAd kujutati naeruväärse ning sõjaliselt jõuetu riigina. Peale seda lõppes uuritava perioodil ajakirjas Pikker välisvaenlase kujutamine karikatuuride kaudu.

Tabel 4. Karikatuuride arv välisvaenlastest 1980-1989

Aasta: Vaenlane:	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	Kokku
USA	4	6	1	30	36	6	5	5	5		98
Suurbritannia					1						1
Saksa FV	3				2	2					4
Prantsusmaa	1			1							2
LAV					1						1
NATO				5		1					6

3 SISEVAENLASE KUVAND AJAKIRJAS PIKKER

3.1 Sisevaenlase kuvandi üldised jooned ajakirjas Pikker

Veel heidutavam kui *nähtav* välisvaenlane, võis Nõukogude Liidu jaoks olla *nähtamatu* sisevaenlane. Paranoilises nõukogude totalitaarse režiimiga ühiskonnas võis selleks olla valitsuse vaatepunktist lähtudes igaüks.¹³¹ Seda sorti sisevaenlasteks peeti uuritaval perioodil ajakirjas Pikker esmajoones kodanlikke natsionaliste. Nende hulka kuulusid Eesti Vabariigi aegsed tähtsad tegelased ning inimesed, keda peeti Eesti NSVs fašistideks. Kodanlikud natsionalistid jäid sisevaenlast kujutades püsima ajakirja Pikker karikatuurides kuni 1961. aastani. Nende läbivateks tunnusjoonteks olid uhkeldav riietus; frakk ja kõvakübar; ette ulatuv kõht ning salakaval pilk ja tihti hoidsid nad sigarit näpus või hambus. Läänelikult meelestatuna oli vältimatult nende üheks olulisemaks tunnusjooneks rahaahnus. Neid kujutati Lääne kaasajooksikute ja spioonidena, kes lootsid toetust ning pidasid kontakti ka teiste Nõukogude Liidu vastaste riikidega.

Nõukogude võim nägi vältimatuks vajaduseks asuda võitlusesse nii fašistlikult meelestatud inimestega, kui ka proinglise ja proameerika toetajatega, kes olid ohuks kommunismile.¹³² Kuigi kodanlike natsionalistide vastane propaganda oli küllaltki intensiivne, ei saa seda võrrelda välisvaenlaste, nagu nt Ameerika Ühendriigid ja Lääne-Saksamaa, vastu suunatud propagandaga.

Sisevaenlase kuvandi loomise puhul tuli olla äärmiselt ettevaatlik ning konkreetne. Kaido Liiva, ajakirja Pikker peatoimetaja aastatel 1984-1992, on meenutanud, kuidas pilkealusteks objektideks võisid olla vaid kindlad kolhoosiesimehed, tehase direktorid, majavalitsejad ja mitmed teised ametnikud. Üldistustest ning üldisest nõukogude süsteemi kui terviku ründamisest

---

¹³¹ Hiiemaa, K; Raudsepp, A. Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastatel NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. 2013. Lk 95.

¹³² Saueauk, M. Propaganda ja terror: Nõukogude julgeolekuorganid ja Eestimaa Kommunistliku Partei Eesti sovetiseerimisel 1944-1953. Tallinn: Se&JS, 2015. Lk 231.

pidi eranditult hoiduma.¹³³ Samas oli kehtestatud üldine kultuuridoktriin, mis seadis kunstile ja kirjandusele ülesande tegelikkuse tõseks kajastamiseks kommunismile omast sotsialistlikku realismi silmas pidades. See paradoksaalne reegel andis võimaluse teatud määral sotsialistliku tegelikkuse arvustamiseks ning ühiskonnakriitiliste hoiakute väljendamiseks.¹³⁴

Kõige intensiivsem eneskriitika kujul toimunud propaganda oli Nikita Hruštšovi režiimi ajal.¹³⁵ Kõikehõlmav propaganda ei tohtinud välja jätta ka pealtnäha kõige tühisemaid tahke, mis ei olnud kooskõlas nõukogude režiimi ning kommunistliku vaimulaadiga. Niisiis langesid kriitika alla nõukogude nõ sisevaenlased, kelleks uuritava perioodil ajakirjas Pikker kujunesid vabrikute direktorid ning kolhooside esimehed (vt Lisa 14), tööpõlgurid (vt Lisa 15), praagitegijad, riigivargad (vt Lisa 17), bürokraadid ja altkäemaksuvõtjad ning -andjad (vt Lisa 18). Kuid kõige enam kõlapinda leidnud vaenlaseks aastatel 1957-1989 kujunes alkohoolik (vt Lisa 16), kui inimene, kellest polnud tödsoosivale kommunistlikule maailma kasu ning kelle ümberkasvatamisega nägi kommunistlik ideoloogia palju vaeva.

Nõukogude ühiskond tundis uhkust selle üle, et nende süsteemis puudusid muidusööjad-parasiidid, kes ei andnud oma panust kommunismi ülesehitamisel. Siiski leidis üksikuid erandeid, kelle häbistamine, korrale kutsumine ning pilkealuseks tegemine oli nõukogude satiirikute ning karikaturistide ülesandeks.¹³⁶ Selline alandamise ning naeruvääristamise viis pidi korralikud nõukogude inimesed eemale hoidma taunitavatest elukommetest, kuna pilkealuseks ei soovinud saada keegi.

“Nõukogudevastane element” on mõiste, mis sobib kirjeldama sisevaenlast nõukogude ühiskonnas. Uuritava perioodi esimesel poolel, 1957-1961, olid kõige ohtlikumaks ning salakavalamaks sisevaenlaseks kodanlikud natsionalistid, keda süüdistati kodumaa reetmises ja vaenlase poole hoidmises.¹³⁷

---

¹³³ Kreegipuu, T. Ajakirjandus Nõukogude Eesis külma sõja võitlusvahendina. 2015. Lk 185.

¹³⁴ Lauristin, M; Vihalemm, P. Kultuuriajakirjad sotsioloogi pilguga. 2008. Lk 6.

¹³⁵ Ellul, J. Propaganda tunnusojooned. 2011. Llk 26.

¹³⁶ Vseviiov, D; jt. Vaenlase kuju. 2013. Lk 52.

¹³⁷ Veski, K; Raudsepp, A. Vaenlase ja kangelase kuvandi eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953. 2015. Lk 208

Kodanlike natsionalistide vastane propaganda sai algusel juba sovetiseerimise alguses, kui 1944. aastal andis ÜK(b)P KK EK(b)P Keskkomiteele korralduse kodanlike natsionalistide ja kodanliku natsionalismi vastase võitluse algatamiseks.¹³⁸ Perioodil 1957-1961 peeti kodanlike natsionalistide all eeskätt silmas Eesti Vabariigi aegseid võimumehi. Üks äratuntav ning enim karikatuuridel kujutatud kodanlike natsionaliste oli Eesti Vabariigi president Konstantin Päts (vt Lisa 13). Temast loodi kuvand kui ahnest ja jõhkrast mehest, kes mitte ei hoolinud eesti rahvast vaid enda võimu kindlustamisest läänemaailma toel. Niiviisi tahtis valitsev võim luua vabariigi aegsest korraldusest negatiivse kuvandi, näidates uut kommunistlikku ühiskonda märgatavalt paremas valguses. Ülejäänud juhtudel oli tegemist üldistusega, kus kodanlikest natsionalistidest loodi kuvand kui läänemeelsetest, rahaahnetest ning isekatest võimumeelsetest meestest, kelle kapitalistlik riigi juhtimine oli tavainimesi rõhuv.

Ülejäänud sisevaenlased kujutasid endast Nõukogude süsteemile mittedobivaid inimesi. Nende hulka kuulusid ahned ja laisad vabrikute direktorid ja kolhooside esimehed, kes ei seadnud oma peamiseks tööülesandeks mitte edukat juhtimist, vaid riigi tagant varastamist. Nende puuduliku töö ja tööliste üle järelvalve puudumise tõttu jäi tihti riigi poolt seatud plaan täitmata. Seega tegelesid nad juurdekirjutamisega, mis nõukogude ühiselt majandavas ühiskonnas polnud aga aktsepteeritav. Nendega tihti ühildati altkäemaksuvõtjad- ja andjad. Lisaks figureerisid karikatuurides veel bürokraadid ja muud ametnikud, kelle töö ei paistnud andvat mingit realselt kasumit ühiskonnale.

3.2 Sisevaenlane aastatel 1957-1959

1956. aastal alanud sulaaega iseloomustab psühholoogilise kliima mahenemine, mis tõi nõukogude ühiskonnas mitmeid positiivseid edasiminekuid. Üheks heaks näiteks on majanduse areng. Stalini valitsusajal oli surve äärmiselt suur majanduses tähtsatel kohtadel töötanud inimeste üle. Iga väiksegi vääratus võis kaasa tuua karistuse ning see toitmis üleüldist

---

¹³⁸ Saueauk, M. Propaganda ja terror. 2015. Lk 229.

hirmuõhkkonda, mis aga vähenes märgatavalt Stalini surma järgselt. Siiski jäi kindlalt püsima nõukogude majanduse kõige tähtsam komponent ehk plaan, mis oma olemuselt oli küllaltki ebaefektiivne. Plaanimajanduse otstarbetust püüti korvata seeläbi mitmete mittemajanduslike abinõudega, milleks võis olla nii füüsiline kui psühholoogiline terror.¹³⁹ See ilmneb ka ajakirja Pikker karikatuurides, kus kolhooside esimehi ja vabrikute ning tehaste direktoreid kujutati riigivarastena, kelle ahnus ja hoolimatus töö kvaliteedi suhtes põhjustas plaani täitmata jätmise. Seega loodi kuvand nagu poleks olnud toodangu vajaka jäämises süüdi mitte plaanimajanduse mudel vaid konkreetsed isikud, kes polnud oma tööülesannete kõrgusel.

1950ndatel ja 1960ndatel oli nõukogude propaganda üheks põhiprobleemiks Eesti rahvas jätkuvalt eksisteeriv mälestus kaotatud vabadusest. Selle ettekujutuse likvideerimiseks hakati ajakirjanduses aktiivselt kodanliku aega kujutama tumedates värvitoonides.¹⁴⁰ Kodanlastest loodi kuvand, kui kapitalismimeelsetest võimukatest rõhujatest, kes ei hoolinud tööliste heaolust vaid ainult kasumist. See kuvand kandus üle ka Eesti Vabariigi aegsetele võimumeestele, keda kujutati isekate valitsejatena.

Võrreldes varasemaga muutus 1950. aastatel nõukogude propaganda märgatavalt kavalamaks. Erinevalt Stalini valitsusajast, mille peamisteks tunnusteks olid hirm ja vägivald, hakkas propaganda Hruštšovi ajal tähelepanu suunama inimeste südametunnistusele. Sobimatuid ühiskonna liikmeid mitte ei hakatud likvideerima vaid ümber kasvatama.¹⁴¹ Ajakirjanduslik propaganda pidi lisaks muule ideoloogilisele tööle täitma võimuliidrite soovi vormida paljurahvuselisest nõukogude elanikkonnast ühtne rahvas *homo soveticus*.¹⁴² Selline inimene oleks olnud alati lojaalne kommunistlikule parteile, tema esmane soov oleks tuua kasu ühiskonnale ning toetada nõukogude võimu; samuti pidi ta olema füüsiliselt heas vormis ning vaimselt arenenud.¹⁴³ Ideaalse *homo soveticuse* vastandina loodi ajakirjanduses kuvand laisast, napsilembesest ja valetavast inimesest, kellest kujunes nõukogude sisevaenlase koondportree. Selline tegelane ei olnud aga kõlbeline kommunistliku ühiskonna jaoks, mis taotles täiust. Seega

---

¹³⁹ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. Lk 298.

¹⁴⁰ *Ibidem*. Lk 292.

¹⁴¹ *Ibidem*. Lk 292.

¹⁴² Kreegipuu, T. Ajaloo rakendamine propagandarelvana. 2007. Lk 47-48.

¹⁴³ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. lk 92.

pandi inimestele südamele enesekasvatust ning -täiustus, et mitte langeda ebasoositavate inimeste gruppi, keda meedia kaudu häbistati, naeruvääristati ning korrale kutsuti.

Tabel 5. Karikatuuride arv sisevaenlastest 1957-1959

Aasta: Vaenlane:	1957	1958	1959	Kokku
Riigivargad	1	6	4	11
Tööpõlgurid	4	5	1	10
Praagitegijad	3	5	4	12
Joodikud	2	3	1	6
Kodanlikud natsionalistid	8	2	2	12
Bürokraadid		1		1
Altkäemaksuvõtjad ja -andjad			1	1

Riigivaraste puhul on silmas peetud nii vabrikute direktoreid ja kolhooside esimehi, kes riigi raha enda taskusse pistsid, kuid ka tööinimesi, kes töö juurest asju kaasa võtsid. Need võisid olla ehituselt materjali kaasa võtnud ehitustöölised; vilja või muid saadusi varastanud kolhoosnikud; toodangut kõrvale pannud vabrikutöölised vms.

Joodikutega kaasas käivateks, vahel isegi samastatud sisevaenlasteks, võib lugeda tööpõlgureid ja praagitegijaid, kuna tihti oli alkohol süüdi selles, et tööline ei jõudnud tööle või kui siiski jõudis, mõjutasid promillid veres tema töökvaliteeti.

3.3 Sisevaenlane aastatel 1960-1969

1960ndad olid Eesti NSV-s aeg, mil elu oli suuresti pöördunud tagasi rööbastele. Eestlased olid enamjaolt harjunud nõukogude võimuga ning õppinud elama koos nõukogulike eripäradega. Kuigi kommunistliku partei valitsemisstiil oli veel küllaltki tundmatu, oli hirm repressioonide ees märgatavalt kahanenud ning majanduse kasv ja ideoloogilise surve nõrgenemine andis

lubadusi, et sotsialismi võib siiski inimnäoline olla.¹⁴⁴ 1964. aastal eemaldati aga NLKP Keskkomitee esimese sekretäri ametikohalt Nikita Hruštšov ning partei juhiks sai Leonid Brežnev, mis andist aimdust, et tulemas on muutused nii ideoloogiarindel kui igapäevelus. Juba 1965. aastal likvideeriti Eesti NSVs viimane alles jäänud sõnaõigus majandusküsimustes pöördudes tagasi harukondliku juhtimisprintsipi juurde. Ning 1966. aastal toimunud NLKP kongress pani aluse “piduliku paigalmarsi” ehk stagnatsiooni ajastule ning aastakümne lõpul jäigenesid sisepoliitilised olud Nõukogude Liidus veel enam.¹⁴⁵

Tabel 6. Karikatuuride arv sisevaenlastest 1960-1969

Aasta: Vaenlane:	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	Kokku
Direktorid/esimehed	6	1	5	10	5	4	5	2		4	42
Altkäemaksuvõtjad ja -andjad	2	2	4	4	2						14
Tööpõlgurid	3	3	6	7	5	6	3	7	8	5	53
Joodikud	4	1	5	4	4	8	14	10	8	9	67
Kodanlikud natsionalistid	8	5									13
Praagitegijad	1		3	5	1	9	2	2	1	1	25
Riigivargad		1	3	1	2	2		2	1	2	14
Bürokraadid			4	2							6

Statistiliselt on näha, et elavnes sisevaenlase kujutamise aktiivsus. Üha enam kujutati karikatuuridel joodikuid ja tööpõlgureid, aga ka mitmeid direktoreid ja esimehi, kellel pandi süüks plaani mittetäitmist ning seetõttu majanduslangust.

¹⁴⁴ Aarelaid, A. Vaimuelust Eesti NSVs. // Eesti Vabariik 90: Pärnu 27.-28. august 2008: konverentsi kogumik. Oja, M. (koos.). Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Põltsamaa: Vali Press, 2008. Lk 74-75.

¹⁴⁵ Vahre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. Lk 293-294, 303.

3.4 Sisevaenlane aastatel 1970-1979

1970ndateks oli Eesti NSV muutunud omapäraseks osaks Nõukogude Liidust, mille meelsust võib kirjeldada väljendiga “Nõukogude Lääs”, mis andis mõista, et Eesti polnud enam puhtvenelik. Samas jäi kindlalt püsima ka see osa elanikkonnast, kes oli truu nõukogude võimule. Eestis kujunes välja vastuoluline õhkkond: osa elanikest olid kommunismimeelsemad kui eales varem ja teine osa oli natsionalistlikumad kui kunagi enne.¹⁴⁶ Kuigi Nõukogude majandus oli võimeline pakkuma rohkem materiaalseid hüvesid kui varem, ei äratanud see inimestes enam usku kommunistlikku tulevikku. Lisaks jätkuvale stagnatsioonile häiris Eesti rahvast ka üha kasvav võõra rahva sissevool, mis ei lasknud tulevikul kuigi optimistlikuna paista ning aastakümne teine pool jätkus Eesti NSVs poliitilise jäigenemise tendents, mille kõige iseloomulikumaks väljundiks oli venestuslaine.¹⁴⁷

Kuigi probleem selle pahega eksisteeris ka varasemalt, tõusis 1970ndatel suurimaks probleemiks alkoholism. See süvendas viletsat töödistsipliini, mõjus halvasti tootlikkusele aga tõi kaasa ka murettekitavaid sotsiaalseid ja terviseprobleeme. Alkohol oli odav ja kergesti kättesaadav. Selle tarbimine muutus ühiskondlikult aktsepteeritud vabaaja veetmise viisiks.¹⁴⁸ Selline käitumine ei olnud sugugi meeltnõuda nõukogude võimudele, kuna halvad elukombed polnud nõukogude tervist propageerivas ühiskonnas vastu võetavad. Ajakirja Pikker näitel muutus peamiseks sisevaenlaseks Eesti NSVs joodik, keda kujutati isegi rohkem kui välisvaenlasest USA-d. Seega 1970ndaid saab lugeda perioodiks, mil rõhk välisvaenlastelt nihkus sisevaenlastele.

---

¹⁴⁶ Aarelaid, A. Vaimuelust Eesti NSVs. 2008. Lk 75.

¹⁴⁷ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. Lk 309.

¹⁴⁸ Kasekamp, A. Balti riikide ajalugu. 2011. Lk 197.

Tabel 7. Karikatuuride arv sisevaenlastest 1970-1979

Aasta: Vaenlane:	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	Kokku
Direktorid/esimehed	5	7	8	4	2	8	2		1	2	39
Altkäemaksuvõtjad ja -andja	1	2								1	4
Tööpõlgurid	12	5	10	9	4	2	1	2	8	3	56
Joodikud	13	16	35	29	21	6	6	7	12	19	164
Praagitegijad		4	4	12	3	1	3	2	2		31
Riigivargad				1					1		2
Bürokraadid	1							3	1		5

3.5 Sisevaenlane aastatel 1980-1989

1980. aastate esimesel poolel jätkus stagnatsioon. Tavaliseks nähtuseks muutus toiduainete puudus. 1982. aastal toimunud maipleenumiga kuulutas NLKP Keskkomitee välja toitlusprogammi, mis lõppkokkuvõttes siiski põllumajanduse koha pealt tulemusi ei andnud.¹⁴⁹

1985. aastal valiti uueks NLKP KK peasekretäriks Mihhail Gorbatšov, kes mõistis, et Nõukogude Liit vajab kriisist välja tulemiseks ulatuslikke muudatusi, mille üheks prioriteediks oli majandusliku arengu kiirendamine.¹⁵⁰ Stagnatsioon ja mitmete nii toidu- kui tarbekaupade nappus oli muutunud tavaliseks, mille üheks põhjuseks oli suurte ressursside suunamine võidurelvastumisesse USAg. Gorbatšov mõistis, et selline olukord ei saa jätkuda, kuna see viiks Nõukogude Liidu täieliku laostumiseni. Selle vältimiseks ning Nõukogude Liidu olukorra ja positsiooni parandamiseks võttis ta 1986. aastal kasutusele *glasnosti* ehk avalikustamise ja *perestroika* ehk uutmise poliitika, mis vallandasid muudatuste ahela.¹⁵¹ Ning juba 1987. aastat võib pidada Eesti taasiseseisvumise alguseks, mil hakkasid toimuma protestiaktsioonid Ida-Eestis kasutuselevõetavate uute fosforiidimaardlate vastu. Lisaks mitmetele teistele üritustele toimus 1988. aastal “laulva revolutsiooni” nime all tuntud üritus Tallinna Lauluväljakul.¹⁵² Kuigi

¹⁴⁹ Vahtre, S. (toim.). Eesti ajalugu VI. 2005. Lk 313.

¹⁵⁰ *Ibidem*. Lk 374.

¹⁵¹ Kasekamp, A. Balti riikide ajalugu. 2011. Lk 202.

¹⁵² Luts, K. Eesti ja külm sõda. 2007. Lk 142-143.

ajakirja Pikker karikatuurides ei kujutatud kordagi taasiseseisvuse eest võitlejaid sisevaenlastena muutus sel perioodil just sisevaenlaste kujutamine peamiseks prioriteediks.

Samas vaimus eelmiste aastakümnetega, oli ka 1980ndatel enim kajastatud sisevaenlaseks joodik, ning tema kõrval jätkas jõudsalt figureerimist kuvand tööpõlgurist. Nende kahe vaenlase kuvandid käisid tihti käsikäes ning sageli kujutati neid samaaegselt ühel karikatuuril. Alkoholismiga üritas tollane partei juht aga aktiivselt võidelda. Nimelt viis Gorbatšov sisse nõ “kuiva seaduse”, mis jõustus 1985. aasta 1. juunil¹⁵³ ning pälvis aga rahva poolt negatiivse vastuvõtu.¹⁵⁴ See oli üks edukamaid sellelaadseid kampaaniaid, mis polnud kuigi pikaajaline ning lõppesmärgini siiski ei jõutud. 1986-1989 vähenes märgatavalt alkoholimürgituste arv ning kui enne perestroikat oli absoluutse alkoholi tarbimise tase elaniku kohta 11,6 liitrit, siis 1988. aastaks oli see number langenud 6,2 liitri peale.¹⁵⁵

Tabel 8. Karikatuuride arv sisevaenlastest 1980-1989

Aasta: Vaenlane:	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	Kokku
Direktorid/esimehed	5	1	3	1	4	2	1				17
Altkäemaksuvõtjad ja -andjad			1					5			6
Tööpõlgurid	9	3	13	2	3	3		1			34
Joodikud	10	9	7	8	3	2	10				49
Praagitegijad	1	1			3						5
Riigivargad	3	2	4	1							10
Bürokraadid	1	2	2	3	1	2		1	2		14

Kokkuvõtvalt võib öelda, et alates uuritavasse perioodi jäänud esimesest ajakirja numbrist kujunes kõige enam kajastatud sisevaenlaseks joodik. Teda kujutati tihti naeruväärselt laisana.

¹⁵³ Väljaots, J. Tragikoomiline Gorbatšovi kuiv seadus.

<http://www.oh tuleht.ee/97364/tragikoomiline-gorbat154ovi-kuiv-seadus>, 2007.

¹⁵⁴ Tiit, E.-M. Alkohol madala iibe taga. <http://arvamus.postimees.ee/2036713/alkohol-madala-iibe-taga>, 2003.

¹⁵⁵ Karlep, I. PSÜHHIAATER: Gorbatšovi alkokeeld vähendas järsult vigastussurmade arvu.

<http://www.pealinn.ee/koik-uudised/psuhhiaater-gorbatsovi-alkokeeld-vahendas-jarsult-vigastussurmade-n175373>, 2016.

Enamjaolt sisevaenlasest kuvandit luues ei mindud siiski ekstreemsusteni. Nii mõneski ajakirja Pikker numbris kohtas karikatuure, kus joodiku inimkuju oli asendatud näiteks alkoholi pudeliga. Siin võib näha Ofer Zuri käsitlust vaenlase kuvandi erinevatest tasanditest, mille lõpptulemuseks on vaenlase dehumaniseerimine. Kuid sisevaenlase dehumaniseerimise puhul ei olnud taotluseks tema kergekäelisem hävitamine, vaid tahe sisevaenlast häbistada ning manitseda teisi kodanikke sellistest elukommetest hoiduma. Joodiku kõrval esinesid jõudsalt direktorid ja esimehed, tööpõlgurid ja vargad. Neist loodi kuvand, kui ebamoraalsetest ja ühiskonna head korda õõnestavatest inimestest, kelle osakaalu minimaliseerimine oli väga oluline. Aegajalt ilmus karikatuure ka teistest, pisut ebaolulisematest vaenlastest nagu bürokraadid.

KOKKUVÕTE

Külm sõda jagas maailma kaheks vaenulikuks leeriks, kus sotsialismi ja kommunismi esindajaks oli Nõukogude Liit ning läänemaailma kapitalismi ja demokraatia eest seisis Ameerika Ühendriigid. Külma sõda iseloomustavad propaganda ja ideoloogiate võitlus, aga ka võidurelvastumine ja mitmed ohtlikud kriisid.

Massimeedia muutus külm sõja peamiseks võitlustandriks, kuna ajakirjanduse kaudu oli võimalik jõuda kõige suurema hulga inimesteni. Suletud nõukogude ühiskonnas muudeti meedia totalitaarse režiimi propagandamehhanismi osaks, mis edastas marksistlik-leninistliku ideoloogia vaimus informatsiooni, ülistades kommunistliku sotsialismileeri ning laites kapitalistlikku läänt. Läänemaailma kujutati vaenuliku võõrana, kus riikide valitsused ei mõtle mitte rahva heaolule vaid sõjapidamisele.

Ajakirja Pikker karikatuurides olid põhilisteks välisvaenlasteks Ameerika Ühendriigid ja NATO, Lääne-Saksamaa, Suurbritannia, Prantsusmaa, Iisrael jt riigid ning organisatsioonid, aga ka üldisemalt kapitalism, imperialism, kolonialism ja rassism. Vaenlastest loodi kuvand, kui ohtlikest sõjarditest, seetõttu kujutati vaenulikke riike karikatuuridel tihti koos pommide, rakettide või mõne muu relvaga.

USA oli juba alates ajakirja esimese numbril ilmumisest 1957. aasta juunis kõige enam kajastatud välisvaenlaseks muutudes Nõukogude Liidu kõige ohtlikumaks vastaseks külmas sõjas. Kahe üliriigi vaheline konflikt intensiivistus 1950ndate teisel poolel peale USA keskmaarakettide paigutamist lääne liitlasriikidesse suunaga Nõukogude Liidule. Aastakümne lõpuks oli USAd kujutatud 27 karikatuuris ning tema kõrval leidis hulgaliselt kõlapinda Saksa FV 11 karikatuuriga, mida peamiselt kujutati läbi tollase kantsler Konrad Adenaueri.

1960ndad ja 1970ndad aastad olid ajakirja Pikker jaoks kõige aktiivsemad aastad välisvaenlase kujutamise osas. Kahe aastakümne jooksul kujutati USAd kokku 443 karikatuuris ja Lääne-Saksamaad 190-s. Lisaks neile esinesid küllaltki tihti veel sellised välisvaenlased nagu

Suurbritannia, kellest tihti loodi kuvand kui võimu kaotanud Ameerika sabarakust; Prantsusmaa, kelle soosingut tahtsid teised lääneriigid saavutada ja Iisrael, keda kujutati Araabia-Iisraeli konflikti valguses julma sissetungijana. Üldises plaanis esines karikatuure rassistides, kapitalistidest ja kolonisaatoritest, kelle peamisteks tunnusjoonteks olid vähemuste rõhumine ja diskrimineerimine. Uuritava perioodi viimane aastakümme ehk 1980ndad muutusid ajakirjas Pikker küllaltki rahulikuks välisvaenlase kujutamise vaatepunktist. Ainukese aktiivse välisvaenlasena jäi figureerima USA, keda kujutati 98 korda, millest 66 karikatuuri esines vaid kahe aasta jooksul ehk 1983. ja 1984. aastatel Nõukogude Liidu ja USA erimeelsuste tõttu tuumadesarmeerimise küsimuses.

Läbi aastate kujunesid välja kindlad stereotüübid ning kuvandid erinevate vaenlaste kohta. Nii kujutati Ameerika Ühendriike Onu Samina, Suurbritanniat lõvi või John Bullina, Lääne-Saksamaad natsidena jne. Stereotüüpe ning kuvandeid korrati läbi aastate, eesmärgiga, et need kinnistuksid rahva teadvusesse ning et neid hakataks mõtlemata samastama nende arhetüüptidega.

Nõukogude Liidus muutusid kuvandid välisvaenlasest olenevalt välispoliitilistele oludele ning rahvusvahelistele suhetele. Kui kriiside ajal esines vaenlasest rohkem ning agressiivsemaid karikatuure, siis nt sulaajal ja pingelõdvenduse perioodidel ilmus ajakirjas märgatavalt vähem karikatuure välisvaenlastest.

Lisaks välisvaenlastele eksisteeris nõukogude ühiskonnas ka sisevaenlased. Ohtlikud sisevaenlased, kellest loodi kuvand, kui läänemaaailma spioonidest ning rahaahnetest kapitalistidest, olid kodanlikud natsionalistid. Kodanlike natsionaliste kujutati ajakirja ilmumise algus aastatel üsna aktiivselt, kokku 25 karikatuuril, kuid juba peale 1961. aastat kadusid nad karikatuuridelt. Kõige enam leidsid nõ sisevaenlastest karikatuurides kajastamist joodikud, kellest loodi 1957.-1989. aastal ajakirjas Pikker 286 karikatuuri; tööpõlgurid, keda kujutati 153 karikatuuril; erinevate tehaste ja vabrikute direktorid ning kolhooside esimehed 98 karikatuuriga ning praagitegijad ilmusid 73 karikatuuril. Nende sisevaenlaste kujutamine toimus stabiilselt läbi

nelja aastakümne. Siiski, võrreldes 1950. ja 1960. aastatega, muutus sisevaenlaste kujutamine ajakirja Pikker karikatuurides 1970ndatel hüppeliselt suuremaks esirinnas joodikute ja alkoholismi vastaste karikatuuridega. 1980ndatel sisevaenlaste kujutamise aktiivsus aga langes taas enam-vähem samale tasemele kui uuritava perioodi kahel esimesel aastakümnel.

Sisevaenlane oli nõukogude ühiskonnas inimene, kes ei täitnud üldse või piisavalt kommunistlikku eesmärki jättes andmata oma kogu võimaliku panuse riigi edendamiseks.

Ajakirja Pikker karikatuuride kaudu 1957-1989 võib märgata, et uuritava perioodi esimesel poolel oli peamine rõhk välisvaenlase kujutamisel, kuid alates 1970ndate keskpaigast muutus peamiseks prioriteediks sisevaenlaste karikatuurne kujutamine.

KASUTATUD ALLIKAD JA KIRJANDUS

ALLIKAD

- Ajakiri Pikker 1957-1989

KIRJANDUS

- **Aarelaid, A.** Vaimuelust Eesti NSVs. // Eesti Vabariik 90: Pärnu 27.-28. august 2008: konverentsi kogumik. Oja, M. (koostanud). Tartu: Haridus- ja Teadusministeerium, Põltsamaa: Vali Press, 2008.
- **Boulding, K. E.** The image: knowledge in life and society. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1973.
- **Brown, A.** Kommunismi tõus ja langus. Tallinn: Varrak, 2011.
- **Chomsky, N.** Meedia ja võim: propaganda silmapaistvad saavused. Tallinn: OÜ Konn, 2006.
- **Dennis, E. E; Gerbner, G; Zassoursky Y. N.** Beyond the Cold War. Newsbury Park: Sage Publications, 1991.
- **Ellul, J.** Propaganda: the formation of men's attitudes. New York: Vintage, 1973.
- **Ellul, J.** Propaganda tunnusjooned. // Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S.; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011.
- **Fält, O. K.** Introduction. // Looking at the other. Historical study of images in theory and practice. Alenius, K.; Fält, O. K.; Jalagin, S. (toim.). Oulu: Department of History, University of Oulu, 2002.

- **Gaddis, J. L.** Külma sõda. Tallinn: Tänapäev, 2007.
- **Gilman, S. L.** Difference and Pathology: stereotypes of sexuality, race and madness. Ithaca, London: Cornell University Press, 1985.
- **Hiiemaa, K; Raudsepp A.** Vaenlase kuvandi loomine 1920.-1930. aastate NSV Liidu eestikeelses õppekirjanduses. Tuna 2/2013. Lk 84-95.
- **Jowett, G. S; O'Donnell, V.** Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikali käsitlusi. Tallinn: Tänapäev, 2011.
- **Kasekamp, A.** Balti riikide ajalugu. Tallinn: Varrak., 2011.
- **Kissinger, H. A.** Diplomaatia. Tallinn: Varrak, 2000.
- **Kreegipuu, T.** Ajakirjanduse ambivalentne roll nõukogude totalitaarse projekti elluviimisel Eestis. // Eesti Akadeemiline Ajakirjandus Seltsi aastaraamat 2010/2011. Ude, I.; Vihalemm, P. (toim.). Tartu: Eesti Akadeemiline Ajakirjandus Selts, AS Pakett, 2012. Lk 127-131.
- **Kreegipuu, T.** Ajakirjandus Nõukogude Eestis külma sõja võitlusvahendina. // Nõukogude külma sõja ajal. Tannberg, T. (toim.). Tartu: Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 2015.
- **Kreegipuu, T.** Eesti NSV türkiajakirjanduse parteilise juhtimise üldised põhimõtted. Ajalooline Ajakiri. 2009, 1/2 (127/128). Lk 155-178.
- **Kreegipuu, T.** Ajaloo rakendamine propagandarelvana ehk kuidas kujundati ajalookäsitlust Nõukogude võimu kehtestamisest 21. juunil 1940 Nõukogude Eesti ajakirjanduses aastatel 1945-1960. Tuna 2/2007. Lk 46-69.
- **Lauk, E.** Practice of Soviet Censorship in the Press. The Case of Estonia. Nordicom Review, 20 (2), 1991. Lk 19-31.
- **Lauristin, M; Vihalemm, P.** Kultuuriajakirjad sotsioloogi pilguga. Keel ja Kirjandus, 2008. Lk 3-15.
- **Lasswell, H. D.** Propaganda. // Propaganda. Main Trends of the Modern World. Jackall, R. (toim.). Basingstoke, New York: Macmillina, 1995.
- **Lasswell, H. D.** The Strategy of Soviet Propaganda. Proceedings of the Academy of Political Science, 24/2. The Defense of the Free World. 1951. Lk 66-78.

- **Linebarger, P. M. A.** Psühholoogilise sõja otstarve. // Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011.
- **Lippmann, W.** Public Opinion. Santa Monica: BN Publishing, 2007.
- **Luts, K.** Eesti ja külm sõda. Eesti Sõjamuuseumi- kindral Laidoneri Muuseumi toimetised 2. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2007.
- **Lõhmus, M.** Mediamyths: the Struggle for Influence over Society through Journalism. // Media & Folklore. Kõiva, M. (toim.). Tartu: EKM Teaduskirjastus. (Contemporary Folklore; 4), 2009. Lk 185-194.
- **McQuail, D.** McQuail's Mass Communication Theory. 4th ed. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 2000.
- **Medijainen, E.** Maailm prowintsiõnu peeglis. Rahvusvahelised suhted ja Eesti välispoliitika karikatuuridel 1918-1940. Tartu: Kleio, 1998.
- **Merton, R. K.** Mass Persuasion: A Tehnical Problem and a Moral Dilemma. // Propaganda. Jackall R. (toim.). Basingstoke, New York: MacMillan Press, 1995.
- **Miil, M.** Kommunistliku partei propagandastrateegia ja "koodanliku televisiooni neutraliseerimine" Eesti NSV-s 1968-1988. Ajalooline Ajakiri. 2013, 1(143). Lk 79-110.
- **Mills, C. W.** The Mass Society. // Propaganda. Jackall, R. (toim.). Basingstoke, New York: MacMillan Press, 1995.
- **Paju, I.** Valel on pikad jalad. // Kõige taga oli hirm: kuidas Eesti oma ajaloost ilma jäi. Oksanen, S.; Paju, I. Tallinn: Eesti Päevaleht, 2010. Lk 176-196.
- **Pratkanis, A; Aronsin, E.** Age of propaganda: The everyday use and abuse of persuasion. New York: Freeman, 1992.
- **Priimägi, L.** Propagandasõda. Teooria ja praktika. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2015.
- **Priimägi, L.** Propaganda sõnastik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2011.
- **Raudsepp, A.** On the Enemy in the Cold War Period History Textbooks Used in Estonia. // Remembering and Recounting the Cold War: Commonly Shared History? Furrer, M.; Gautschi, P. (toim.). Schwalbach: Wochenschau, 2017.
- **Rothbart, M; Fulero, S; Jensen. C; Howard J; Birrell, P.** From Individual to Group

Impression: Availability Heuristics in Stereotype Formation. Journal of experimental social psychology; 14. University of Oregon, 1978.

- **Saueauk, M.** Propaganda ja terror: Nõukogude julgeolekuorganid ja Eestimaa Kommunistlik Partei Eesti sovetiseerimisel 1944-1953. Tallinn: Se & JS, 2015.
- **Sorenson, T. C.** Meist saavad propagandistid. // Propagandast ja mõjutamisest: uusi ja klassikalisi käsitlusi. Jowett, G. S.; O'Donnell, V. (toim.). Tallinn: Tänapäev, 2011
- **Taylor, P. M.** Mõtterelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tallinn: Eesti Ajalehed, 2011.
- **Vahre, S.** Eesti ajalugu VI: Vabadussõjast taasiseseisvumiseni. Tartu: Ilmamaa, 2005.
- **Van Dijk, T. A.** Ideoloogia: multidistsiplinaarne käsitlus. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 2005.
- **Veski, K; Raudsepp, A.** Vaenlase ja kangelase kuvand eestikeelsetes originaalõpikutes aastail 1947-1953. // Nõukogude Eesti külma sõja ajal. Tannberg, T. (toim.). Tartu: Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 2015. Lk. 200-217.
- **Vsevirov, D; Belobrovtseva, I; Danilevskij, A.** Vaenlase kuju. Eesti kuvand Nõukogude karikatuuris 1920. - 1940. aastatel. Tallinn: Valgus, 2013.
- **Zubok, V. M.** Luhtunud impeerium. Nõukogude Liit külmas sõjas alatest Stalinist kuni Gorbatšovini. Tallinn: Tänapäev, 2010.
- **Zur, O.** The Love of Hating: The Psychology of Enmity. History of European Ideas. 1991, 13(4). Lk 345-369.

KÄSIKIRJALISED UURIMUSED

- **Juur, M.** Ajakiri "Pikker" aastatel 1976-1984. Tartu Riiklik Ülikool, žurnalistika kateeder, 1986.
- **Lättemäe, S.** Satiiri- ja huumoriajakiri "Pikker" 1966. ja 1976. aastakäikude karikatuuride võrdlev analüüs. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.
- **Maimik, I.** Ajakirja "Pikker" aastakäikude 1965-1975 sisuanalüütiline võrdlus. Tartu Riiklik Ülikool, eesti keele kateeder, 1979.

- **Miil, M.** Nõukogude propagandasüsteemi toimimine ajakirjanduse argipraktika kaudu. Tartu Ülikooli Kirjastus. Doktoritöö. Tartu Ülikool, sotsiaal- ja haridusteaduskonna ühiskonnateaduste instituut. Tartu Ülikooli Kirjastus, 2014.
- **Tulviste, T.** Ameerika Ühendriikide kuvand nõukogude perioodi eestikeelsetes ajalooõpikutes. Magistritöö. Tartu Ülikool, ajaloo ja arheoloogia instituut, 2001.

ELEKTROONILISED MATERJALID

- **Karlep, I.** PSÜHHIAATER: Gorbatsšovi alkokeeld vähendas järsult vigastussurmade arvu. 05.09.2016.

<http://www.pealinn.ee/koik-uudised/psuhhiaater-gorbatsovi-alkokeeld-vahendas-jarsult-vigastussurmade-n175373> (09.05.2017).

- **Tamme, J.** Onu Sam ja tema kurjad NATO koerad ehk pildikesi Pikrist. 09.07.2016.

<http://maailm.postimees.ee/3759349/onu-sam-ja-tema-kurjad-nato-koerad-ehk-pildikesi-pikrist>. (09.05.2017).

- **Tiit, E.-M.** Alkohol madala iibe taga. 23.07.2003.

<http://arvamus.postimees.ee/2036713/alkohol-madala-iibe-taga> (09.05.2017).

- **Viivik, A.** Pikri pealik kõndis noateral. 19.02.2000.

<http://www.ohtuleht.ee/71134/pikri-pealik-kondis-noateral>. (09.05.2017).

- **Väljaots, J.** Tragikoomiline Gorbatsšovi kuiv seadus. 07.10.2000.

<http://www.ohtuleht.ee/97364/tragikoomiline-gorbat154ovi-kuiv-seadus> (09.05.2017).

SUMMARY

The image of foreign and internal enemy in the magazine *Pikker* through caricatures from 1959 to 1989

The subject of the current bachelor's thesis is *The image of foreign and internal enemy in the magazine *Pikker* through caricatures from 1959 to 1989*. The source materials for the thesis are 751 magazine *Pikker* numbers and there published caricatures of the enemy in Soviet Union.

Cold War divided world after World War II into two feuding sides. USSR was the head of the eastern bloc communism and socialism while United States of America represented western world with capitalism and democracy. Cold War can be described by propaganda and the war of ideologies concepts but also arms race and many dangerous conflicts can't be forgotten.

Mass media became one of the main battlefields in Cold War as it was the easiest and fastest way to reach to possibly many people. In closed USSR totalitarian regime ruled society the mass media was easily turned into a part of propaganda mechanism which reflected information only in Marxist-Leninist ideology.

In the magazine *Pikker* the main foreign enemies turned out to be USA and NATO, West-Germany, United Kingdom, France, Israel and other countries and organisations but also generally capitalism, imperialism, colonialism and racism. The image of the enemy was created to show the hostile countries as military minded aggressors who were often illustrated as or with bombs, rockets or other weapons.

USA was from the very first magazine number from the June of 1957th the most represented foreign enemy for the USSR in the Cold War. With three years, from 1957 to 1959 USA was

captured in 27 caricatures and next to USA the most illustrated enemy was Federal Republic of Germany with 11 caricatures which was mostly depicted through its chancellor Konrad Adenauer.

1960s and 1970s were the most active years for Pikker in illustrating the foreign enemies. Within two decades USA as an enemy was shown in 443 and West-Germany in 190 caricatures. In addition to these enemies UK was often shown as spineless country that did everything USA wanted them to do; France as an arrogant power whose favor other western countries were seeking and Israel who was shown in a negative light in Arab-Israeli conflict. In the last researched decade, the 1980s, the activity of illustrating the foreign enemy in magazine Pikker dropped significantly. The only active enemy that was still shown was USA which 66 caricatures of 98 were published within two-year period in 1983rd and 1984th year magazine numbers due to disagreements in USSR and USA nuclear disarmament talks.

Throughout the years the images of the enemy may have somewhat changed but some of them stayed the same like USA as Uncle Sam, UK as a lion or John Bull, West-Germany as nazis etc. The tendencies and activity of showing foreign enemy in Pikker caricatures changed to due the circumstances on foreign policy.

In addition to foreign enemy the internal enemy also existed in USSR society. Dangerous internal enemies where western minded bourgeois nationalists of whom caricatures were created until 1961st. They were shown in 25 caricatures as sneaky spies of USA who only cared about money and power. But the most important and most illustrated internal enemies to USSR in magazine Pikker from 1957 to 1989 were drunkards (285 caricatures), shirkers (153), plant managers and the foremen of collective farms (98) and bunglers (73). The tendency to show internal enemies next to foreign enemies raised considerably from 1970s especially the amount of caricatures of drunkards and policies against alcoholism.

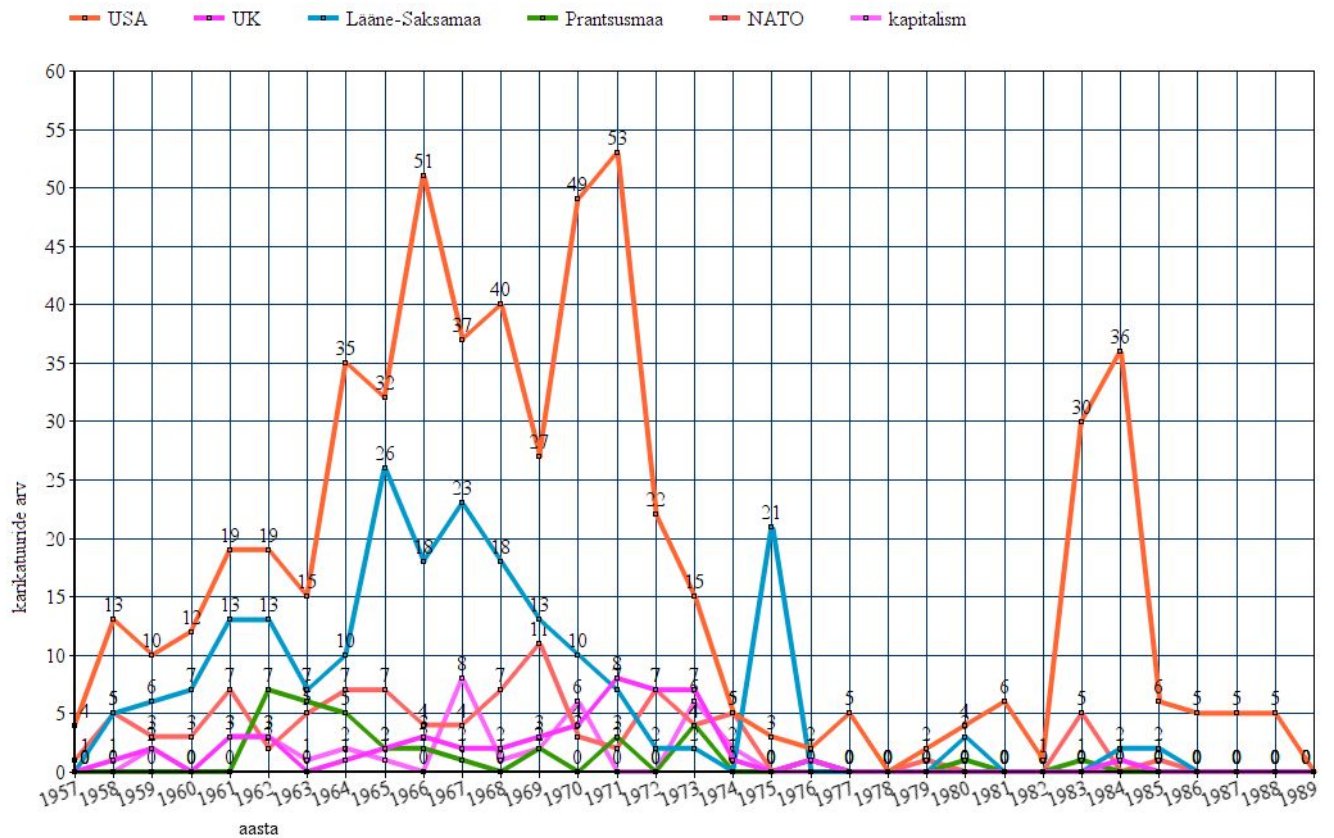
Internal enemy in the society of USSR was someone who didn't complete the task which was given to them to accomplish the communist goal and didn't give enough or any contribution to the society.

It can be seen that in the first half of researched period in magazine *Pikker* the foreign enemy was captured in noticeably more caricatures than internal enemies. But since the mid 1970s the priority was shifted to internal enemy forefront with drunkards and shirkers.

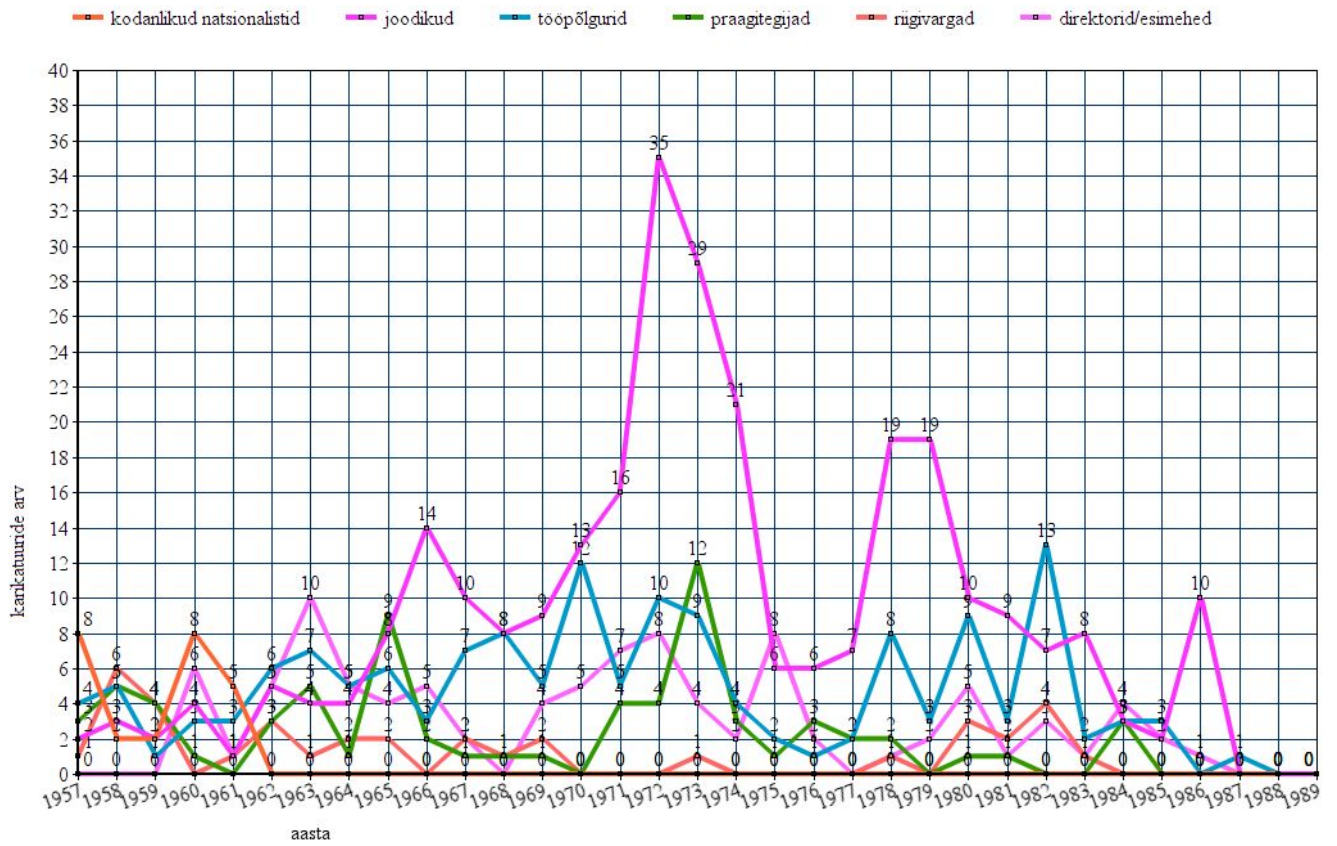
LISAD

Lisa 1. Graafikud peamiste vaenlaste kujutamise aktiivsusest ajakirja Pikker karikatuurides aastatel 1957-1989

Graafik 1. Peamised välisvaenlased

Graafika 2. Peamised sisevaenlased

Lisa 2. Hingede rändamine pärast kolmeteistkümnet aastat¹⁵⁶

¹⁵⁶ Jensen, J. Ajakiri Pikker. No 5, mai 1958. Lk 16. Foto: Kelly Viks.

Lisa 3. USA patentvitamiinid¹⁵⁷

¹⁵⁷ Piho, E. Ajakiri Pikker. No 6, juuni 1959. Lk 11. Foto: Kelly Viks.

Lisa 4. Itaalia saapa remont ameerika moodi¹⁵⁸

¹⁵⁸ Kallas, O. Ajakiri Pikker. No 8, august 1959. Lk 10. Foto: Kelly Viks.

Lisa 5. Vanas vaimus¹⁵⁹

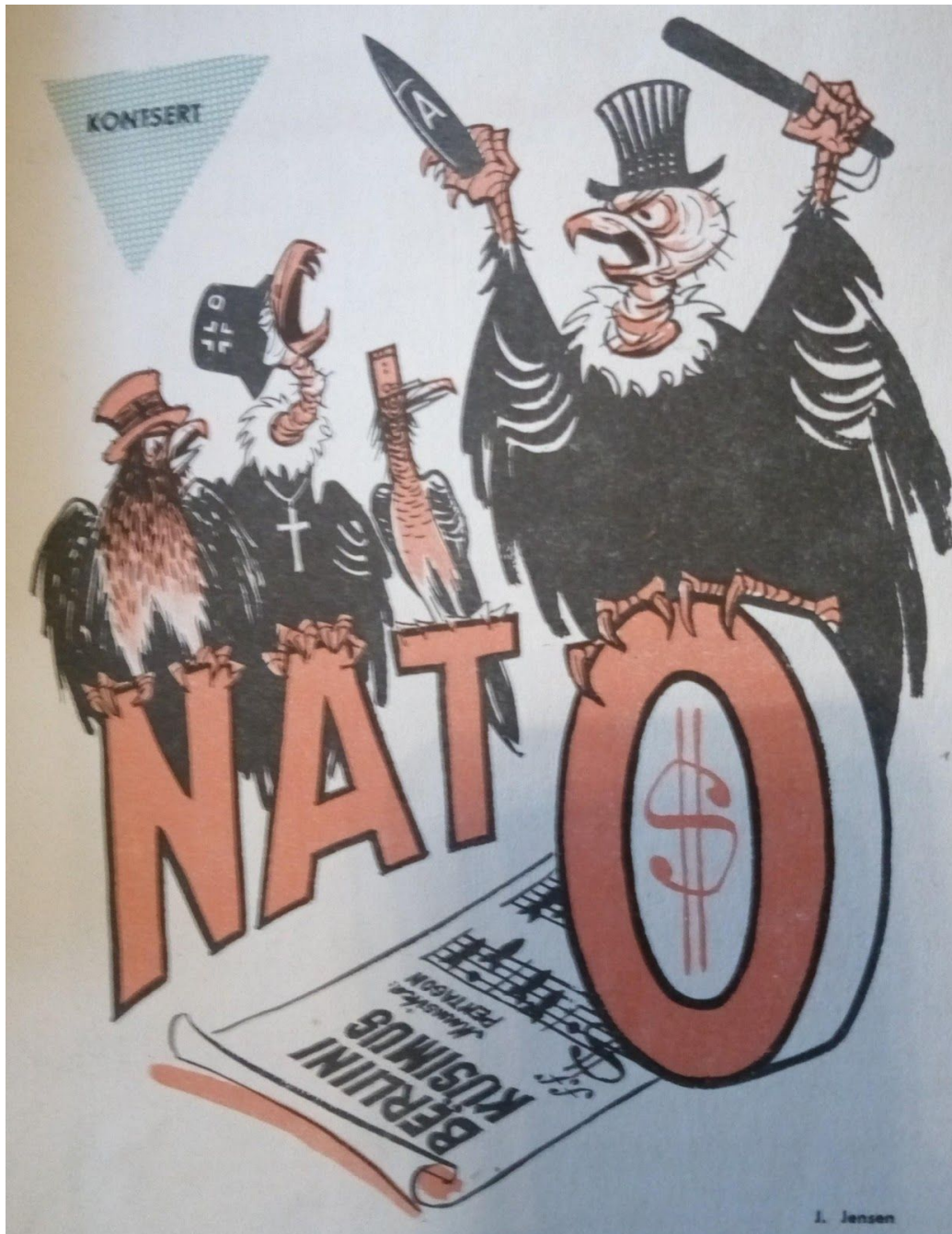

¹⁵⁹ Jensen, J. Ajakiri Pikker. No 2, jaanuar 1960. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

Lisa 6. "John, kullake, kõigepealt teed onule ilusti kraapsu, annad talle need baasid ja ka turul oled temaga viisakas poiss"¹⁶⁰

¹⁶⁰ Kallas, O. Ajakiri Pikker. No 8, juuni 1961. Lk 8. Foto: Kelly Viks.

¹⁶¹ Jensen, J. No 18, september 1961. Lk 4. Foto: Kelly Viks.

Lisa 8. Lääne “majandusime” ehk kuidas oma nahk viiakse turule.
Inglismaa kavatseb liituda Euroopa ühisturuga. (Ajalehest)¹⁶²

¹⁶² Piho, E. Ajakiri Pikker. No 23, detsember 1962. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

Lisa 9. Raske tõestada

John Bull: „Mina toimin täiesti sõltumatult...”¹⁶³

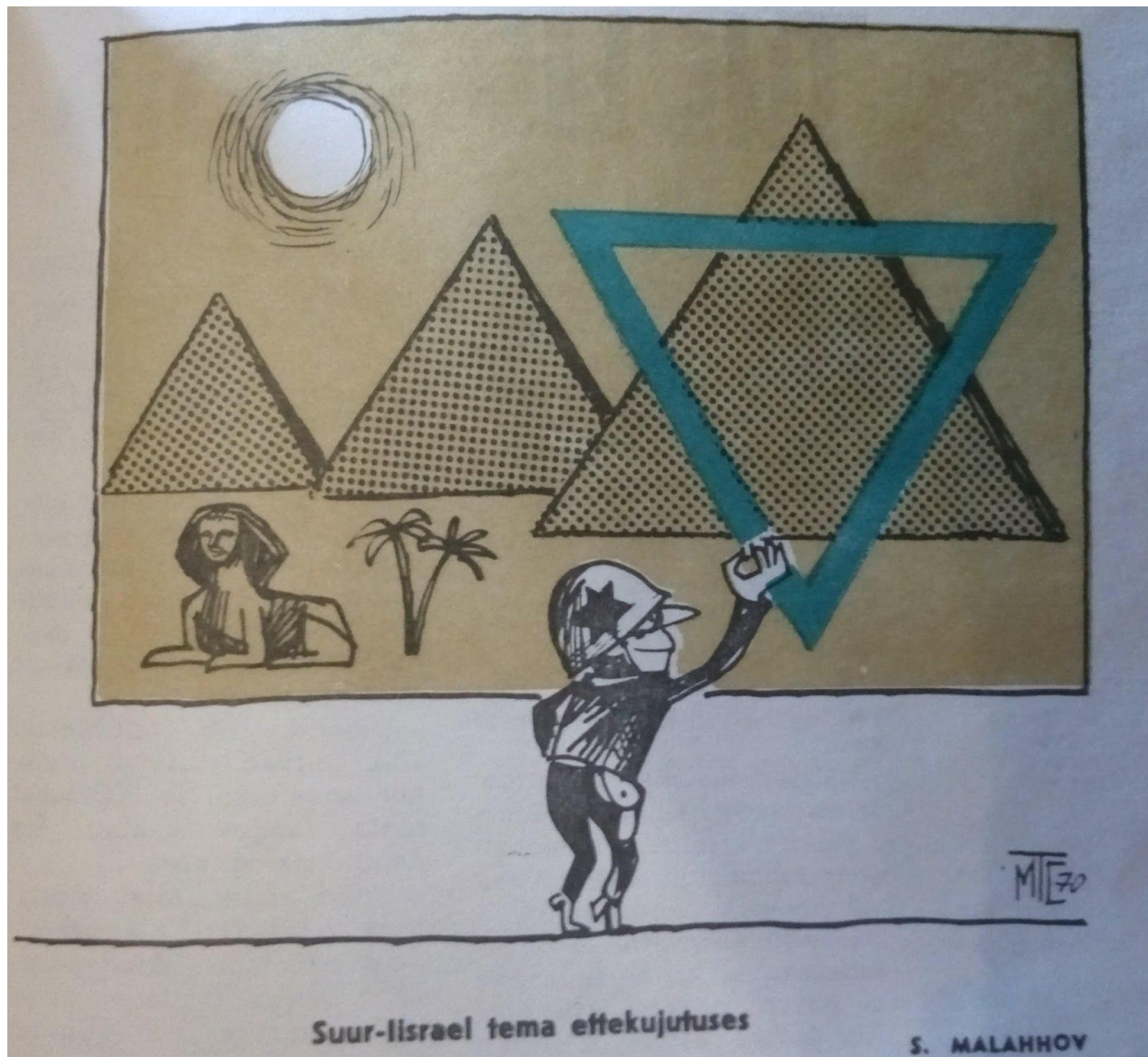
¹⁶³ Kallas, O. Ajakiri Pikker. No 15, august 1965. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

¹⁶⁴ Malahhov, S. Ajakiri Pikker. No 15, august 1968. Lk 8. Foto: Kelly Viks.

Lisa 11. Suur Iisraeli tema ettekujutuses.¹⁶⁵

¹⁶⁵ Malahhov, S. Ajakiri Pikker. No 13, juuli 1970. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

Lisa 12. "Sõdurid, vaesekesed, satuvad ju kohe vihma käest räästa alla!"

Ühendriikide kaitseminister M. Laird ütles televisiooniintervjuus, et ta ei saa Ameerika sõdureid L.-Vietnamist ära tuua, sest see tooks kaasa tööpuuduse edasise suurenemise USA-s.¹⁶⁶

¹⁶⁶ Paistik, A. Ajakiri Pikker. No 2, jaanuar 1971. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

Lisa 13. Mina olen teie rahvustervikus!¹⁶⁷

¹⁶⁷ Jensen, J. Ajakiri Pikker. No 5, oktoober 1957. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

Lisa 14. Kriitika “kriitika”

“Küll luiskavad lehes, et meie ehitusobjektil kraana ja inimesed seisavad! Kraana seisab küll, aga inimesed ju hoopis istuvad!”¹⁶⁸

¹⁶⁸ Tiitus, R. ajakiri Pikker. No 1, jaanuar 1958. Lk 1. Foto: Kelly Viks.

Lisa 15. Viljalõikuse ajal

“Veenduge oma kõrvaga- meil kallab jälle nagu sorinal...”¹⁶⁹

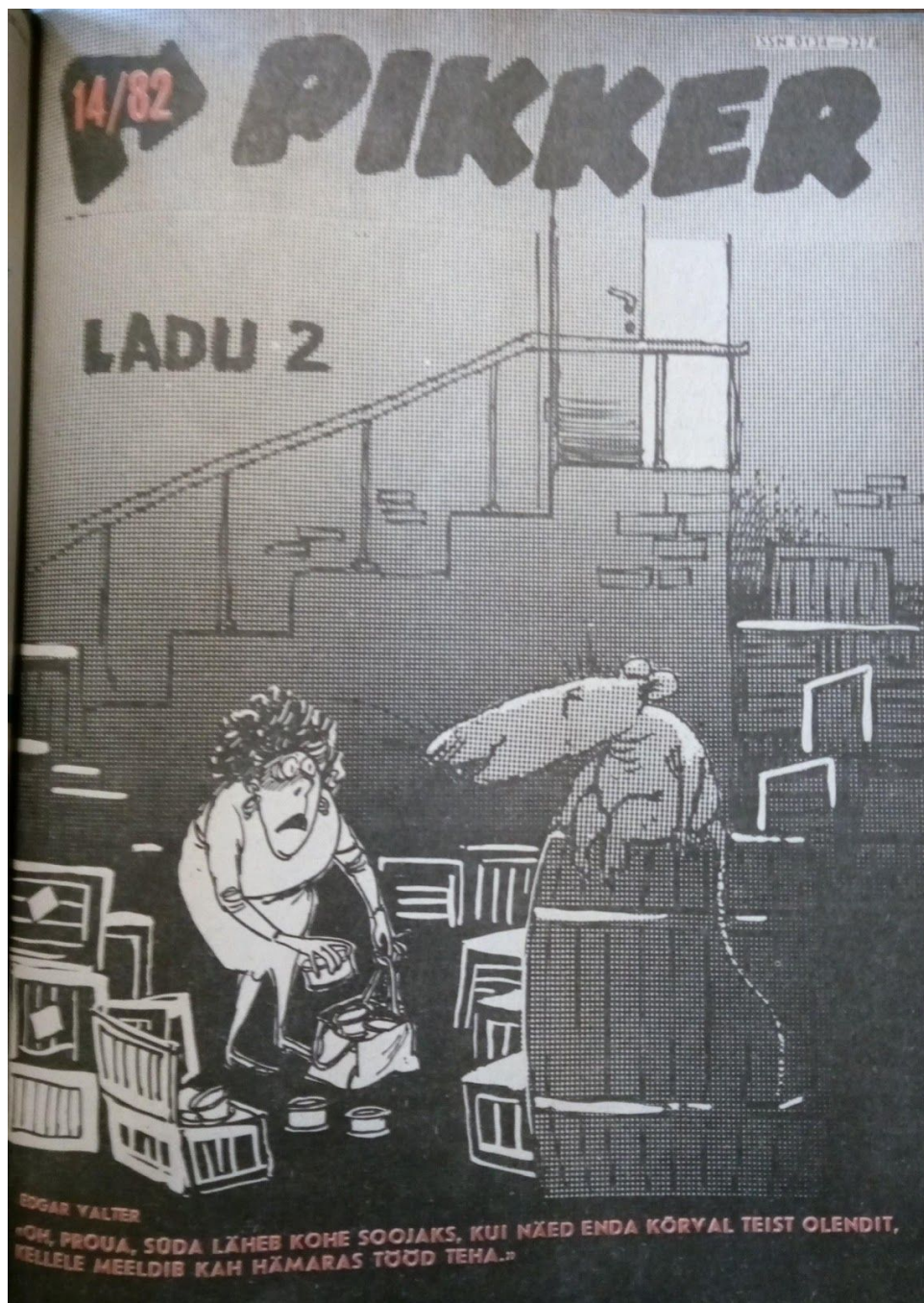
¹⁶⁹ Piho, E. ajakiri Pikker. No 15, august 1963. Lk 1. Foto: Kelly Viks.

Lisa 16. "Naljaleht oleks poole vaesem, kui meid ei oleks!"¹⁷⁰

¹⁷⁰ Valter, E. Ajakiri Pikker. No 1, jaanuaer 1969. Lk 9. Foto: Kelly Viks.

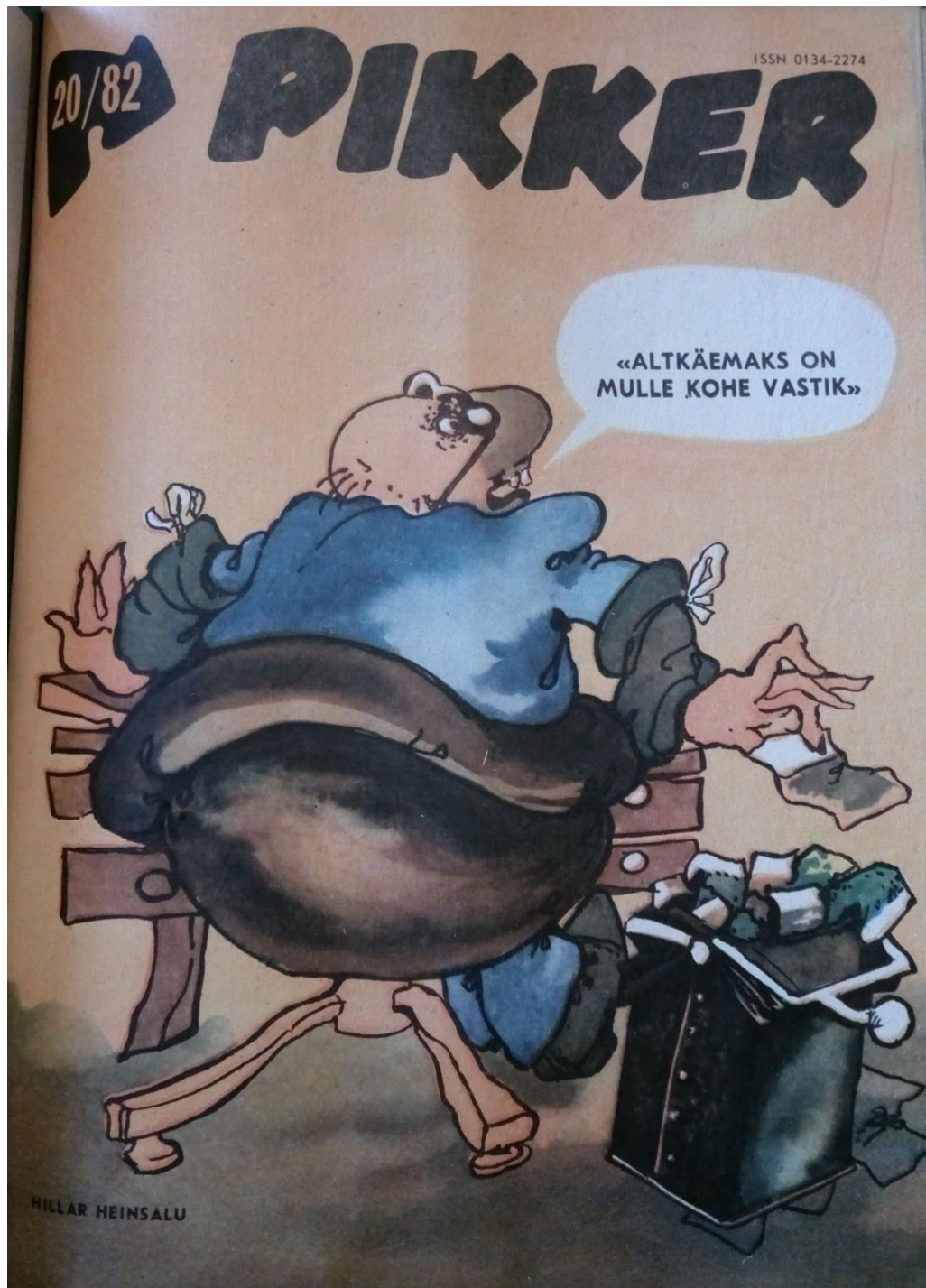
Lisa 17. “Oh, proua, süda läheb kohe soojaks, kui näen enda kõrval teist olendit, kellele meeldib kah hämaras tööd teha.”¹⁷¹

¹⁷¹ Valter, E. Ajakiri Pikker. No 14, juuli 1982. Lk 1. Foto: Kelly Viks.

Lisa 18. "Altkäemaks on mulle kohe vastik"¹⁷²

¹⁷² Hiibus, H. Ajakiri Pikker. No 20, oktoober 1982. Lk 1. Foto: Kelly Viks.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Kelly Viks (sünnikuupäev: 27.09.1995)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

**bakalaureusetöö “Välis- ja sisevaenlase kuvand ajakirja Pikker karikatuurides aastatel
1957-1989”,**

mille juhendaja on Karin Veski, PhD,

1.1 reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2 üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 18.05.2017